

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend..

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

'BLIJ DAT IK GEEN FARIZEEËR BEN!' II (slot)

Over het bestaansrecht van een schrikbeeld

Uit buitenbijbelse bronnen blijkt dat Farizeeën positief werden beoordeeld. Dit geldt (buiten de conflict-situaties) ook binnen het Nieuwe Testament: ook al roemt Paulus niet meer in zijn verleden, toch schaamt hij zich er niet voor juist tot de partij van de Farizeeën te hebben behoord! En in de gemeente te Jeruzalem treffen we na Pinksteren vele bekeerde Farizeeën aan, die blijven volharden in hun leven naar de wet. Is het beeld niet radicaal anders wanneer we naar de evangeliën kijken? **Maken de evangeliën de goede Farizeeën achteraf soms al te zwart? Of hebben & buitenbijbelse bronnen het beeld se licht afgetekend? Over deze vraagstelling handelt dit tweede artikel, dat afsluit met een conclusie voor beide artikelen samen.**

2.4 Farizeeën en Christus

De tekening en de beoordeling van de Farizeeën is niet

wezenlijk anders in de tijd voor Jezus' sterven dan in de tijd daarna. De Farizeeën staan in groot aanzien bij het volk: uit ontzag voor hen durft men Jezus niet te belijden (Joh. 12,42). Jezus zelf stemt in (Mt. 23,3) met de leer van de wetgeleerden en de Farizeeën en wanneer Hij zegt dat de gerechtigheid van zijn leerlingen groter moet zijn dan die van de wetgeleerden en Farizeeën (Mt. 5,20) blijkt daaruit dat zij de meest rechtvaardige groeperingen waren.

a. Weliswaar waarschuwt Jezus tegen de leer van de Farizeeën en de Sadduceeën (Mt. 16,12), maar dan is niet te denken aan de specifiek Farizee *dogmata* in het algemeen (de Sadduceeën, die een andere leer hadden, worden nu immers op één lijn met hen geplaatst). Het gaat hier om specifiek onderwijs dat beide groepen in deze tijd verbindt: de actief onder het volk verbreide leer, dat Jezus niet uit de hemel komt, maar zijn wonderen verricht als handlanger van Beëlzebul. Dit leren zij aan het volk en daarom kwamen zij Jezus uitdagen, het tegendeel maar een te bewijzen door een teken van de kant van de hemel (Mt. 16,1). In dat verband waarschuwt Jezus dan tegen hun voorlichting of onderwijs. Vergelijk voor *didachè* in de betekenis 'onderwijs' Mt. 7,28; Mc. 4,2; 12,38; Op. 2,14. Zie voor de praktijk van dit contra-onderwijs aan het volk: Mt.

HOOFDARTIKEL

'Blij dat ik geen Farizeeër ben!' II (slot)

J. van Bruggen

UIT DE SCHRIFT

Het einde van de toorn I

J.W. Roosenbrand

YERKLIJK LEVEN

Aangepaste kerkdiensten

B. Luiten

Boekaankondiging

MUZIEK

Jubelen en klagen

J. Smelik

OPVOEDING EN ONDERWIJS

Identiteit en centrale examens I

J.S. van den Berg

AAN DE BROEDERWEG

'Vliegen over de toren van Babel'

Jan Meijer

BOEKBESPREKING

Christus en de Geest

A.N. Hendriks

PERSCHOUW

G.J. van Middelkoop

9.34: 10.25: 12.24.

h. Het gaat in Mt. 5,20 niet om een minderwaardige, te kleine gerechtigheid. In Mt. 5,17-48 wordt de gerechtigheid van wet en profeten een goede genoemd, maar Jezus komt nu zelf niet eisen van volmaaktheid die daar bovenuit gaan. Wetgeleerden en Farizeeën houden zich het meest nauwkeurig aan al wat 'tot de ouden gezegd is' (de wetten van Mozes): dit is hun gerechtigheid. Maar omdat Jezus nu geboden gaat geven die nog uitgaan boven de wet van Mozes, zal de gerechtigheid van de volmaakte kinderen Gods ook nog moeten uitgaan boven de naar Israëlitische maat perfecte gerechtigheid van wetgeleerden en Farizeeën. Mt. 5,20 bevat dus geen kritiek op deze groeperingen, maar maakt duidelijk dat de geboden van Christus het volk nog verder leiden op de weg naar de volmaakte God.

Ook uit de gelijkenis van de Farizeeër en de tollenaar blijkt, dat de Farizeeër de goede dingen doet: het verhaal zou geen zin hebben, wanneer dit niet de vooronderstelling was. Het is dan ook het grote probleem dat juist van de Farizeeën eigenlijk niemand (uitgezonderd een enkeling als Nicodemus) in Jezus gelooft (Joh. 7,47-48).

Uit het feit, dat Jezus in de kring van de twaalf geen Farizeeën opnam, kan men niet afleiden dat Hij heil passeerde. Ook regenten, priesters, Sadduceeën of Essenen zijn daarin niet vertegenwoordigd. Christus koos onaanzienlijken en eenvoudigen om te illustreren dat Gods genade en niet de menselijke hoogte binnenleidt in het hemelrijk. Deze boodschap wordt echter vervolgens wel gebracht aan heel Israël, rijken en Farizeeën inbegrepen. Door de samenstelling van de twaalf gaat Jezus niet aan sommigen voorbij, maar Hij wil juist allen leiden op het spoor van nederigheid en geloof.

KERNREDACTIE

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. IJZENDIJK

OVERIGE REDACTIEFIEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LUITEN, DRS. C.J. DE RUIJTER, PROF. DR. C. TRIMP, DRS. H. VERDIJAN, PROF. DR. K. VERHOEVEN

MEDEWERKERS

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A.J.O. IJZENDIJK, DRS. J. MESSCLINK, DRS. J. SMELIK

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan

De Reformatie Postbus 14 8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Lr. Coenen R.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie Postbus 25, 4460 AP Goes Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland)
Buitenland f 143,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betaaltijdtermijn

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

Het is niet zo dat de partij van de Farizeeën toch al corrupt was en daarom wel moest vallen. Het is veelmeer de recente verwerping van Johannes de Doper en Jezus, die leidt tot de botsingen. Niet het behoren tot de partij der Farizeeën is al; zodanig slecht, eerder kan men zeggen dat er voor Jezus geen partij is in Israël, die dichter bij de Schriften staat, waarvan Hij de vervulling komt brengen. Wanneer deze partij echter tegenover Hem gaat staan, vervreemdt zij zich van de eeuwige zoon van God en daarmee ook van haar eigen wortels (de Schriften). Niet het karakter van de partij der Farizeeën, maar de persoon van degene die na Johannes kwam, bepaalt de aard van deze confrontatie. Dit blijkt uit een aantal waarnemingen:

1. Meer dan eens worden de Farizeeën en de Sadduceeën of de Herodianen samen genoemd. Het is niet een specifieke perversie van één partij die de oppositielijnen bepaalt, maar de genieenschappelijke weigering om de doop van Johannes te ondergaan (Mt. 3,7). En Jezus waarschuwt in één adem voor de zwaardesem, de leer, van Farizeeën en Sadduceeën (Mt. 16,1.6.11-12). Elders blijkt dat Hij in dit verband ook de leer van de Farizeeën en de Herodianen in één adem kon noemen (Mc. 8,15). Wanneer Jezus eens de Sadduceeën, die een strikvraag stelden, tot zwijgen heeft gebracht, riemen de Farizeeën meteen de draad weer op met een volgende vraag om Hem te verzoeken (Mt. 22,34). Hier blijkt dat Farizeeën en Sadduceeën samen hetzelfde doel nastreven. Ook kunnen zij de Herodianen in de arm nemen bij pogingen, Jezus te doden (Mc. 3,6; Mt. 12,14) of door strikvragen te vangen (Mc. 12,13). Mogelijk kwam ook de aandrang die de Farizeeën op Jezus uitoefenden om Perea te verlaten, voort uit samenwerking tussen hen en de partij van Herodes (Lc. 13,31). Ook leren we in de laatste periode van Jezus' lijden vrij regelmatig over acties van de Farizeeën samen met de overpriesters (Mt. 21,45; 27,62; Joh. 7,32.45; 11,47.57; 18,3).
2. Jezus heeft zich in zijn aanvankelijke optreden zijnerzijds niet geconfronteerd met de Farizeeën. De confrontatie komt pas wanneer zij zich van hun kant vijandig gaan opstellen. Die vijandigheid komt voort uit een goede ijver voor de wet gepaard met een ontkenning van Jezus' pretentie als zoon van God, Leraar en Redder. Dit blijkt uit kritiek op zijn oeten met tollenaars en zondaars (i.v.m. de mogelijke schending van de spijswetten of de reinheidswetten): Mt. 9,11. En ook uit de vraag naar het weinige vasten van Jezus' leerlingen, vergeleken met die van Johannes de Doper en de Farizeeën (Mt. 9,14; Mc. 2,18; Lc. 5,33). Verder blijkt hun argwaan met betrekking tot Jezus' houding tegenover de traditie bij de vraag naar het reinigen van de handen voor het oeten (Mt. 15,12, verg. Mc. 7,3). Wanneer zij meer georganiseerd willen aansturen op een aanklacht, betreft dit wetsovertreding op het punt van de sabbat (Mt. 12,2; Mc. 2,24; Lc. 6,2 en daarna Lc. 6,7). Zij ontkennen niet de grote wonderen van Jezus, maar (gelet op het feit dat

- Hij de wet soms lijkt te overtreden) moet hier de kracht van Beëlzebul zijn (Mt. 9,34). Deze overtuiging stimuleert hen om steeds agressiever aan te wer-
 hien op zijn val. Door een vraag over zijn omstre-
 den scheidbrief-uitspraken trachten zij een wig te drijven
 tussen Hem en de scharen (Mt. 10,3; Mc. 10,2). Er
 met een vraag naar her komen van het hemelrijk pro-
 bieren ze zich haar te maken dat Johannes de Doper
 en Jezus illusies najagen (Lc. 17,20). Achter latere
 strikvragen steekt een opzetelijk plan (Mt. 22,15) om
 Hem te kunnen aanklagen of om Hem zijn populari-
 teit te doen verliezen. Kortom: de Farizeeën menen
 her op grond van de openbaring aan Góð verplicht te
 zijn. Jezus te beoordelen, te veroordelen en te doden.
3. Jezus heeft meer dan eens een uitnodiging voor de
 maaltijd van Farizeeën ontvangen en aanvaard (Lc.
 7,36-39; 11,37-38; 14,1).
 4. Het regelmatig samenwerken van de Farizeeën in-
 et de schriftgeleerden (vaak wetgeleerden (*nomodidas-
 kaloi*) bij Lucas) wijst erop, dat de oppositie van de
 Farizeeën voor hun eigen besef geheel legaal was en
 conform de wetten (Mt. 12,38; 15,1; Mc. 7,15; Lc.
 5,17; 6,7; 7,30; 11,53; 14,3; Joh. 8,3). Een deel van
 deze wetgeleerden behoorde zelf tot de richting van
 de Farizeeën (Mc. 2,16, verg. Htid. 23,9), maar de ka-
 tegorie van de wetgeleerden als zodanig valt niet sa-
 men met de partij van de Farizeeën (de wetsuitleg he-
 rust vooral bij de priesters en de levieten).
 5. Er zijn momenten geweest dat men in de kring van de
 Farizeeën onderling verdeeld was over de vraag of
 Jezus toch misschien van God kwam (Joh. 9,16): dit
 bewijst dat men *genormeerd* wilde handelen. Verge-
 lijk ook de twijfel van Gamaliël, behorend tot de Fa-
 rizeeën, tegenover de apostelen (Hnd. 5,38-39).
 6. Wanneer in Lc. 11,14 wordt gezegd dat de Farizeeën
phylarguroi (geldzuchtig) zijn, betekent dit niet dat zij
 weelderig leven (Jozefus zegt juist dat zij afzien van
 elke luxe). Het wijst op een zwakte, dat ook bij de rijke
 jongeling wordt aangewezen. Het is echter geen
 specifieke zwakte en zeker niet de reden voor de op-
 positie tegenover Jezus. Overigens ontbreken in de
 evangeliën verdere negatieve uitspraken over de Far-
 zeeën.

Des te opvallender is de strenge rede van Jezus tegen de
 wetgeleerden en de Farizeeën in Matteüs 23 alsook de
 vergelijkbare rede tegen de Farizeeën in Lucas 13, ge-
 volgd door een uitbreiding tot de wetgeleerden. Dit zijn
 redevoeringen in reactie op de bijzondere acties van de
 Farizeeën: zij zijn niet geschikt om daaruit een algemeen
 beeld van deze groep af te leiden. De eindbalans valt
 nu zeer negatief uit, omdat juist zij die leiders waren en
 inlichten zijn, zo definitief en meedogenloos Jezus ver-
 werpen. Zij maken daarmee al hun werken waardeloos. In
 plaats van het mindere te verrijken met de Meerdere, ver-
 werpen zij de Meester en in dat licht wordt het min-
 dere hun ondergang. De exegese van Matteüs 23, waar-

van hier moet worden afgezien, kan dit bevestigen (zie
 voor een brede behandeling van Matteüs 23 mijn *Matte-
 us. Het evangelie voor Israël* (CNT-3), Kampen 1990.
 394-418).

2.5 De wortels van het conflict tussen Christus en de Farizeeën

Is het nu toch niet zo, dat er wel een botsing *moest* komen
 tussen Christus en de Farizeeën vanwege hun uitwendige
 religie (van tradities), hun casuïstiek, hun verwrongen bij-
 beluitleg en hun omgaan met de wet als was deze een
 heilsweg?

Voor vele bijbellezers is het ongeloofwaardig, dat Jezus
 in Matteüs 23 zou hebben bedoeld, dat het volk zich moet
 houden aan alles wat de wetgeleerden en Farizeeën leren.
 Heeft Hij immers hun traditie? niet ernstig gekritiseerd,
 toen zij Hem eens aanvielen op het feit dat zijn leerlingen
 (van de markt komende) met ongewassen handen gingen
 eten! Hij sprak fel ironisch: 'Mooi is dat, Gods gebod
 verachten om uw eigen overlevering in acht te nemen!' (Mc.
 7,9). Als voorbeeld daarvoor geeft Jezus de Korban-
 regel (door iets onder een gelofte te leggen kan het niet
 meer gebruikt worden voor de verzorging van bijvoor-
 beeld vader of moeder). Het vijfde gebod ('Eert uw ou-
 ders') wordt zo omzeild! En dit is geen schoonheidsfout-
 je: 'Zulke dingen doet u op grote schaal' (Mc. 7,13).
 Deze kritiek van Jezus richt zich echter niet op de traditie
 als zodanig, maar op het uitspelen van traditieregels tegen
 de primaire wetten van God. De korbanregel is wel goed:
 wat aan de Here gewijd is, is onttrokken aan het mense-
 lijk circuit. Wanneer deze regel echter wordt gebruikt om
 zich handig te onttrekken aan verplichtingen jegens de
 ouders, wordt de traditie geëerd boven het gebod van
 God. Zo hanteren de Farizeeën de regel van het handen-
 wassen vóór de maaltijd, wanneer men van de markt te-
 rugkomt, om zich af te maken van Christus, de zoon van
 God. De afgeleide traditie wordt gekeerd 'tegen haar eigen
 uitgangspunt: God en zijn gebod. Hiermee is echter het
 goed recht van de vaderlijke overleveringen *als zodanig*
 niet ter discussie gesteld.

Zo blijkt Jezus in een sabbatsconflict de regel toe te stem-
 men, dat men op sabbat geen maaltijd mag bereiden en
 dus geen tarwe-aren mag uitwrijven (Mc. 2,23-28; Mt.
 12,1-8): Hij verdedigt het afwijkend gedrag van zijn leer-
 lingen niet door de betreffende leefregel af te wijzen,
 maar door aan te geven dat die in zijn dienst onderge-
 schikt is aan de geboden van Hemzelf, de zoon van de
 mens! En zo kan Jezus ook in het algemeen in Matteüs
 23,3 zeggen, dat men zich moet houden aan *al wat* de
 wetgeleerden en Farizeeën leren. Ook binnen Matteüs 23
 blijkt, dat zijn kritiek zich richt op de *houding* waarmee
 men de goede werken verricht (zonder ontferming over
 de naaste en om door de mensen gezien te worden: Mt.
 23,4-7). Die houding leidt tenslotte tot de *slechte werken*
 van die dagen: de acties tegen Jezus, de laster, de verzoek-
 ende vragen, het complot met de andere leiders enz.
 Blijkbaar is de goede inzet van de Farizeeëse partij (het ij-

verren voor de toepassing van de bijbelse geboden in de actuele situaties van Gods volk) op den duur gepaard gegaan met begeleidende verschijnselen als het uitspelen van de latere regels tegen het primaire gebod, gevoelens van superioriteit en een tekort aan naastenliefde. Wanneer Johannes de Doper het hele volk tot erkenning van schuld en tot boete oproept, achten de Farizeeën en andere leiders zich daar te goed voor. Zij vertrouwen op hun afstamming van Abraham en op hun goede werken. Dit zelfvertrouwen blokkeert hen voor het ontvangen van de genade der vergeving door Jezus Christus. Zo is er zeker een intrinsiek verband aan te wijzen tussen de algemene attitude van de leiders, met name de Farizeeën, en hun afwijzing van Jezus. Het is echter onjuist, dit verband te zoeken in een verkeerde *leer*, alsof hun ijver voor de wel en hun ontwikkelen van een casuïstische zede (vaderlijke tradities) de breekpunten zouden zijn geweest. Evenmin zijn er aanwijzingen dat Jezus hun een schreefgegroeide exegese van het Oude Testament zou verwijten. Volgens een aantal exegeten zou Mt. 5 een grootse correctie zijn op de (verkeerde) Joodse exegese van het Oude Testament. Tegenover de leringen van de ouden zou Jezus de eigenlijke betekenis van de Schriften *restaureren*. Deze interpretatie van Matteüs 5 is echter niet vol te houden (zie voor een kritische bespreking van deze theorie mijn *Matteüs. Het evangelie voor Israël* (CNT-3), Kampen 1990, 95-96).

De aanleiding voor het struikelen van de Farizeeën hangt niet direct samen met hun specifieke kenmerken als rechtzinnige partij, maar met meer algemeen menselijke eigenschappen die ook vele niet-Farizee leiders en vele rijken blokkeerden: zelfvertrouwen tegenover God.

3. De taxatie van de Farizeeën

Wanneer het gaat over de maatschappelijke status en de religieuze doelstellingen van de Farizeeën, geeft het Nieuwe Testament in de grond van de zaak een bevestiging van de gegevens bij Josefus. De negatieve uitspraken van Jezus over de Farizeeën vloeien niet voort uit een negatieve beoordeling van hun partij als zodanig of van hun ijveren voor de gerechtigheid naar de wet, maar uit het feit dat deze partij rond het jaar 30 positie heeft gekozen tegen de grootste profeet (Johannes de Doper) en tegen de Here die zijn volk kwam bezoeken (Jezus). Bij de confrontatie die daaruit voortvloeit, legt Jezus een achterliggende dodelijke zwakte van de Farizeeën bloot: hun *vertrouwen* op de goede werken en hun gevoelens van *hoogmoed*. Uit Handelingen blijkt echter, dat Jezus na zijn verhoging toch ook uit hun kring velen tot het geloof heeft gebracht, niet in de laatste plaats Saulus van Tarsus. Hij heeft echter in zijn vernedering moeten dragen dat juist de mensen, die in liefde voor de Schriften het dichtst bij Hem stonden, Hem bestreden en belaagden. Het waren niet de vijanden van God in Israël die Hem deden lijden, maar de vrienden van God! De zijnen hebben Hem niet gekend. De Farizeeën niet, veel leerlingen niet, Judas niet en tenslotte verlieten ook de trouwsten Hem. Maar

daarna ontvangt Hij ze als loon op zijn werk, opnieuw of voor het eerst.

De Farizeeën zijn *als Farizeeën* niet de natuurlijke tegenstanders van Christus. Jezus is geen anti-Farizeeër! Wel heeft zijn komst laten zien hoe ook in het hart van de meest rechtvaardigen het kwaad van zelfhandhaving, egoïsme, trots en zelfvertrouwen kan leven. Met gaat in de botsing tussen hen en Jezus om een heel speciaal moment in de heilsgeschiedenis. Dat moment is voorbij. Paulus is nu in ons midden. En hij niet alleen. Wel is gebleken, dat zelfs een lid van de Farizeeën niet kan worden behouden zonder opnieuw geboren te worden. Dit is echter iets anders dan dat een partijgenoot van de Farizeeën *als zodanig* minder in aanmerking zou komen voor het geloof dan niet-Farizeeën. Gezien hun liefde en ijver voor Gods wet hadden zij de eersten moeten zijn!

Voorzover de Joodse orthodoxie, gevoed door het Oude Testament, de *misjna* en de *talmoud*, in veel opzichten gezien kan worden als de defensieve erfgenaam van de partij der Farizeeën (zonder hun meer agressieve gerichtheid op het politieke leven), zal bij de heronderdeling van deze orthodoxie niet kunnen worden voorbijgegaan aan het feit, dat deze continuering een heel ander karakter heeft gekregen doordat daarin nu opzettelijk voorbijgegaan wordt aan de grootste profeet van Tenach (Johannes de Doper) en aan de in Tenach (OT) voorspelde en inmiddels gekomen Engel van de HERE. Tussen hen en ons staat niet het contrastbeeld van wettische of casuïstische Farizeeën, maar de gestalte van degenen die na Johannes is gekomen. Christenen kiezen niet tegen het Farizeïsme: zij zijn er in vele opzichten de erfgenamen van. Christenen leren wel kiezen vóór Christus: Hij alleen maakt hen, Farizeeën en Grieken, Gods erfgenamen en Abrahams kinderen uit genade voorgoed.

J. van Bruggen

HET EINDE VAN DE TOORN I

'De redding is van de HERE

Jona 2 : 9.

Kijken in de ogen van God. Voelen met *het* hart van God.

Je zou kunnen zeggen dat dát de bedoeling is van God: Jona en wij moeten leren kijken met Gods ogen. We moeten leren vanuit *het* hart van God alles wat er gebeurt aan te voelen.

Dan ziet alles ei. anders uit dan wanneer we met *onze* eigen ogen kijken en hij ons eigen gevoel te rade gaat. Het leven verliest elke vanzelfsprekendheid.

De vanzelfsprekendheid voor Jona is dat God natuurlijk goed is voor Israël, en voor Ninevé genadeloos. Voor hem en de zijnen het leven. Voor die slechte stad de dood.

Maar wanneer Jona zichzelf en die stad met Gods ogen leert zien, wordt alles anders.

Jona maakt hier een begin inee als hij uitroept: 'de redding is van de HERE'. Hij heeft ontdekt dat het ook voor hem alleen mnir door de diepste diepte heen, naar de bevrijding gaat. Hij heeft icts gevoeld van de toorn van de HERE toen hij opgesloten was in het graf.

De nood is buitengewoon voor Jona. De zeelui weten niet beter of Jona is dood. Het einde van alles. De toorn van de Almachtige God van de zee en het droge is gestild.

Op een aangrijpende manier brengt Jona onder woorden wat er allemaal door hem heen gaat. In een woedende oceaan gegooid, gaan alle golven over hem heen. Hij zinkt weg onder water. Hij raakt verstrikt in het zeewier. De grendels van de aarde zijn voorgoed achter hem gesloten. Hij kan het wel vergeten: er is een weg terug. Opgeslokt door een enorme vis.

Uiteraard weet Jona niet van te voren dat de vis hem straks weer uitspuwen gaat. Het verblijf in de buik van de viservaart Jona als de opgesluiting in een graf. Levend begraven. Jona merkt in één slag wat voor klein mensje hij feitelijk is. Stervelijk als iedereen. God is rechter over allen. over de wereld en de kerk.

Jonaervaart aan den lijve dat hij te maken heeft met God: vers 3: *Gij* hadt mij geworpen in het diepste der zee; al *uw* golven gingen over mij heen.

Aan het eind van zijn leven gekomen leert hij zichzelf mei Gods ogen te bezien. We hebben met GOD te maken! Met de toorn van God, die niet met zich spotten laat. En zo vindt Jona de weg terug naar God. Hij vlucht niet

langer weg! Dit is geloof en gehed: de worsteling met de HERE God. In zijn ellende dringt Jona met zijn gebed dwars door de doornstruiken van Gods toorn, om Gods goedheid weer te mogen bereiken. Hij verlangt weer naar de tempel, dat onderpand van de liefde en nabijheid en vergeving van de HERE (vers 4).

'Maar toen trok U mijn leven omhoog uit het graf' (vers 6). God is zelfs sterker dan de dood.

Heel letterlijk heeft de HERE God dat laten zien door Jezus Christus uit de doden op te wekken. Na drie dagen trok God Hem omhoog uit het graf, uit de macht van de dood. De toorn was voorbij.

Jezus heeft icts gezegd over Jona tegen de mensen die op een ongelovige manier vroegen om een teken, een wonder. als legitimatie van God voor Jezus. 'Nog even en God zal jullie een teken geven', zei Hij, 'het teken van Jona!' (Matteüs 16 : 4) Het was zijn toehoorders niet meteen duidelijk wat Hij bednelde, maar uit de afloop wordt het duidelijk: De redding is van de HERE.

Door Jezus heeft God werkelijk leven uit de dood gegeven. De mensen dachten dat Hij dood was, en dat ze van Hem af waren; maar God draaide de rollen om: Jezus kwam terug uit de dood. Nu moet iedereen in Hem geloven. Hij is door God aangewezen als de profeet van God, als de Zoon van God, sterker dan alle machten van de dood en de duivel. Zijn boodschap over het einde van de toorn gaat van volk tot volk, tot in Ninevé, tot aan de einden der aarde.

Dat heeft Jona nog niet meteen begrepen. Zijn ontdekking is nog maar een begin: 'de redding is van de HERE'. Het is nog maar een begin: hij moet nog ontdekken dat niet alleen *hij*, maar ook de wereld mag delen in die redding.

De redding is van de HERE, die leven geeft uit de dood. Voor ieder die het weten wil. Er is in het leven geen vanzelfsprekendheid: het is voor ieder een gave uit de hand van God.

Er is een eind aan zijn toorn. Er komt stilte na de storm.

J.W. Roosenbrand

AANGEPASTE KERKDIENTEN

In ons kerkelijk leven worden wij regelmatig geattendeerd op aangepaste kerkdiensten en bijzondere samenkomsten voor mensen met een handicap. Al langere tijd zijn we gewend aan kerkdiensten die speciaal zijn ingericht voor doven en slechthorenden. Een bijzonder goede zaak, uiteraard. Hoewel ze veel voorbereiding zullen vragen, zijn ze keikrechtelijk niet gecompliceerd. Niemand zal bezwaar maken tegen een aangepaste woordkeus, een overhead-projector of zelfs gebarentaal.

Maar heel anders ligt dit als het gaat over aangepaste diensten voor broeders en zusters met een verstandelijke handicap. Dan zijn er problemen te over. Enerzijds komt dan de vraag op je af: hoe ver moet je gaan met je aanpassingen, wil je mensen van een soms zeer beperkt niveau werkelijk bereiken? Anderzijds heb je te maken met een kerkorde: hoe ver mag je dan gaan met je aanpassingen in een kerkdienst? Wat is nog een eredienst te noemen en wat niet? Wanneer mag nog de zegen worden opgelegd en wanneer niet? En een derde invalshoek komt daar nog bij: zijn dit soort bijzondere samenkomsten wel noodzakelijk of gewenst? In de kerkdienst komt immers heel de gemeente samen, oud en jong, arm en rijk, gezond en gehandicapt. Zijn de 'gewone' kerkdiensten dan niet toereikend voor iedereen?

In de praktijk blijkt, dat over deze vragen lang niet eensgezind wordt gedacht. Hier blijven echt vragen, met open antwoorden. Vandaar dat ook al de suggestie wordt gehoord om naar de generale synode te gaan. Laat zij het dan maar zeggen. Echter, een generale synode neemt dit soort zaken alleen in behandeling wanneer zij in de kerkelijke weg terdege voorbereid zijn. Zodat de bezinning toch gewoon in het kerkelijk leven op gang moet komen.

Stand van zaken

Gelukkig is het wel zo, dat hier al enkele jaren over nagedacht wordt. Vnuor mij ligt een brochure met als titel *Meer voor minder*, uitgegeven door de vereniging 'Dit Koningskind'. Zij is ontstaan doordat verschillende vragen hierover aan meerdere predikanten zijn voorgelegd. Daarna de ontvangen antwoorden werden gebundeld. Sommigen behandelen deze materie in de vorm van een referaat, omdat ze uitgenodigd werden hierover te spreken.

Nu is het niet mijn bedoeling om van deze brochure een integrale bespreking te geven. Want niemand heeft hierin een afgeronde mening gegeven, dat was de bedoeling ook niet. Het zijn meer aanzetten om verder over na te denken. Maar wel is het interessant om aan de hand van deze bundel te overzien, hoe over dit onderwerp in de praktijk gedacht wordt en welke argumenten nu pro en contra

naar voren worden gebracht.

Daarbij is één element mij bijzonder opgevallen, namelijk dat vrijwel unaniem wordt gezegd: is het een echte kerkdienst, aangepast of niet, dan zul je je moeten houden aan artikel 65 en h7 van de kerkorde. Artikel 65 bepaalt o.a., dat de kerken zich zullen houden aan de orden van dienst die door de generale synode zijn goedgekeurd. Terwijl wij in artikel 67 als kerken hebben afgesproken, dat wij in de kerkdiensten de psalmen zullen zingen in een berijming die door de generale synode is aanvaard en verder de gezangen die de synode heeft goedgekeurd. Kortom, wij zullen ons houden aan ons kerkboek.

Dat uitgangspunt lijkt zonneklaar. Wel zijn de conclusies die hieruit getrokken worden geheel verschillend. De één zegt dan, dat hij als predikant op zo'n manier de verstandelijk gehandicapten niet echt kan bereiken in een kerkdienst. De meeste psalmen zijn voor hen gewoon veel te moeilijk, en je kunt in een gewone preek niet dat niveau bereiken dat zij kunnen volgen. Daarom, wil je ze echt eens iets geven in hun eigen leefwereld, dan moet je dat doen in een samenkomst van een minder officieel karakter.

Maar een ander redeneert precies andersom. Kerkdiensten zijn samenkomsten van heel de gemeente. Aanpassingen in de liturgie zijn prima, die hebben we zo vaak, bijv. bij een huwelijksbevestiging. En een speciale gerichtheid in de dienst is ook geen enkel bezwaar, zoals bijv. op bid dag en dankdag. Maar dat zijn dan ook meteen de marges want het moeten wel kerkdiensten blijven. Je mag ook gerust speciale uitnodigingen laten uitgaan in de omgeving, zodat meerdere gehandicapte broeders en zusters in de dienst te verwachten zijn, maar zij komen daar samen met heel de gemeente. Dan wordt het een gewone kerkdienst met bijzondere gasten.

De praktijk

Bij de invalshoeken vinden we in de praktijk terug. Om dezelfde volgorde aan te houden: we zien dat er voor verstandelijk gehandicapten samenkomsten worden belegd die nadrukkelijk geen kerkdiensten zijn. Wel worden ze gehouden in een kerkgebouw en is de voorganger een predikant, maar direct aan het begin valt het verschil al op: de zegen wordt niet opgelegd. Soms wordt die wel uitgesproken, maar in ieder geval ontbreekt het handgebaar. Vervolgens wordt er veel gezongen, want onze gehandicapte broeders en zusters zijn niet zelden erg muzikaal. Er worden psalmen en gezangen gezongen, de meest bekende, en daarnaast ook liederen uit bijv. de E&R bundel. Want velen in de samenkomst kunnen niet

lezen, zodat je alleen die liederen kunt laten zingen die ze uit hun hoofd kennen. Zelfs zijn er bij, die alleen maar de melodie kennen. Daarom zijn er eenvoudige muziekinstrumenten, zodat ook zij hun bijdrage kunnen leveren. Dat laat bovendien het feestelijk karakter van het geheel nog eens extra goed uitkomen. Als er gelezen wordt uit de Bijbel, gebeurt dit uit de meest eenvoudige vertaling die er is. Dan volgt de preek, maar dat heet dan een stichtelijk woord; de geloofsbelijdenis wordt afgelegd, er wordt gebeden en gecollecteerd. En tenslotte wordt er een lied gezongen dat enigszins lijkt op de zegen.

Daarnaast worden er ook samenkomsten gehouden die wel kerkdiensten zijn, voor heel de gemeente, aangepast binnen de marges van de kerkorde. Uit het kerkboek worden dan de meest eenvoudige psalmen en gezangen gekozen en de preek en het gebed zijn zo simpel mogelijk. Dat moet zo een keer kunnen, voor iedereen, niemand mag zich daarvoor te hoog achten. Wel lopen op deze manier de ervaringen enigszins uiteen: de ene predikant heeft de indruk dat hij de aandacht van de gehandicapten wel aardig kan vasthouden zo, de ander ervaart het als hinderlijk dat hij niet meer mogelijkheden heeft daartoe en dat bovendien de gemeente af en toe in de lach schiet.

Uiteraard is tegen deze tweede vormgeving kerkrechtelijk niets in te brengen. Maar wel blijft de vraag bestaan, of je je doelgroep echt bereikt. Daarvan is kennelijk niet iedereen zo overtuigd.

Daar tegenover heeft de eerstgenoemde oplossing als bezwaar in zich, dat het zo nadrukkelijk geen kerkdienst is. Dat de zegen wordt weggelaten wordt echt als een gemis ervaren. Het komt vreemd over, als de predikant alleen maar 'goeiemiddag' zegt. Terwijl ieder met de vraag blijft zitten, of met het weglaten van de zegen de samenkomst werkelijk geen kerkdienst meer is. Want als het gaat om zogenaamde 'leessamenkomsten' zeggen we het precies andersom. Dan legt de ouderling de zegen niet op, dat mag hij niet, maar het is wel een kerkdienst...

Zo blijft er naar twee kanten iets onbevredigends. Dat vraagt om nadere bezinning, want voor velen onder ons is dit een heel belangrijk onderwerp. Daarom deze bijdrage met de bedoeling samen iets verder te komen.

De noodzakelijke aanpassing

Nu moet mij eerst van het hart dat er naar mijn idee door menigeen veel te gemakkelijk wordt gedacht over de mate waarin aanpassingen noodzakelijk zijn in een speciale samenkomst met verstandelijk gehandicapten. Nu zal er uiteraard verschil zijn in het niveau van de aanwezigen, maar als je nu werkelijk een dienst voor deze broeders en zusters inricht zul je echt heel eenvoudig moeten worden, om ook de zeer beperkten enigszins te bereiken. Dan kom je ongeveer uit op het Z.M.L.K.-niveau; deze mensen kunnen meestal goed een kerkdienst bezoeken, maar ze zijn zeer begrensd in hun bevattingvermogen.

Nu wil ik niet verdedigen, dat je voor deze broeders en zusters per sé aangepaste samenkomsten moet beleggen, omdat ze in gewone kerkdiensten te kort zouden komen.

Want dat is niet waar. Als het goed is krijgen ze in de eerste plaats catechisatie, waar ze op allerlei manier bekend gemaakt kunnen worden met wat er in de kerkdienst gebeurt. Zo zullen ze in de eredienst veel herkennen en er zich thuis voelen als bij de Here. Daarmee hebben ze het allerbelangrijkste al meegekregen. Veel *begrijpen* zullen ze niet, want dat kunnen ze niet, maar desondanks kunnen ze terdege *gelooven*, zeker weten en vast vertrouwen! Zo komen ze 's zondags echt niets te kort, daar zorgt de Heilige Geest wel voor.

Maar aan de andere kant is het goed te begrijpen, dat je af en toe de zwakste leden van het lichaam wat extra aandacht schenkt en dat daartoe bij de direkt-betrokkenen een duidelijke behoefte bestaat. Dat is een heel Schriftuurlijke gedachte, 1 Cor. 12 : 22-25. Daarom ben ik blij dat er althans op dit punt een duidelijke overeenstemming bestaat: niemand is tegen een zekere aanpassing van tijd tot tijd.

Maar daar zou ik dan wel aan willen toevoegen: als je aanpast, doe het dan ook goed en niet half. Richt je dan ook echt op dat lage niveau en denk niet dat je twee dingen tegelijk kunt. Als je er werkelijk op uit bent, dat ook de broeders en zusters op Z.M.L.K.-niveau de preek een keer zullen volgen, doe dan alles weg wat daarbij hinderen kan en gebruik alles wat daarbij helpen kan. Want met minder krijg je het niet voor elkaar, terwijl het dan nog iedere keer afwachten is wat er nu werkelijk bij hen overkomt.

Dat betekent bijv., als de kansel wat hoog is of wat ver weg, dat de voorganger achter een tafeltje gaat staan, vlak voor de eerste rij. Want hij zal oogcontact moeten hebben, om de aandacht vast te houden.

Daar hoort dan bij, dat de gehandicapten (en hun begeleiders) op die voorste rijen moeten plaatsnemen. Dus niet gewoon tussen de gemeenteleden in, maar op gereserveerde plaatsen vlak bij de predikant.

Vervolgens kun je onmogelijk verwachten, dat zo'n preek een monoloog blijft. Want de concentratie moet telkens opnieuw opgewekt worden en dat kan alleen als je regelmatig een vraag stelt, waarop dan ook echt een antwoord komt. Want retorische vragen kennen deze mensen niet.

Daarbij zijn enkele (grote) tekeningen een welkome ondersteuning. Niet iedere gehandicapte kan de verbinding leggen tussen het verhaal en de plaat, maar velen toch wel. Het helpt hen dan om van de dingen een voorstelling te maken, want anders blijven vele woorden voor hen nietszeggende klanken.

En bij het zingen kan het echt wel gebeuren, dat de keus in ons kerkboek te beperkt is. Je bent gebonden aan wat zij over het algemeen uit hun hoofd kunnen zingen, en dat zijn vaak liederen die gemakkelijker in hun gehoor liggen.

En laat niemand vreemd tegen het gebruik van triangels en tamboerijnen aankijken. Wij participeren in een eredienst veelal door wat er in ons hoofd om gaat, maar als dat hoofd nu niet zo goed werkt, is het dan vreemd dat zij

het nodig hebben dat ze wat meer hun **handen** kunnen gebruiken?

Dus echt wel even heel wat anders dan we gewend zijn, terwijl niemand van de aanwezigen daarbij in de lach moer schieten. Want wat grappig overkomt, is vaak heel serieus bedoeld.

En tegelijkertijd zal duidelijk zijn, dat de predikant dan echt al zijn aandacht voor deze doelgroep nodig heeft. Hier kunnen op hoog en laag niveau geen twee vliegen in één klap geslagen worden, naar mijn overtuiging is dat niet meer dan een schone theorie. Daarom ben ik het ook niet eens met de oplossing: 'Een gewone kerkdienst met bijzondere gasten'. Het wordt wel degelijk een *bijzondere* dienst, daar komen we niet onderuit, en anders moeten we geen bijzondere gasten uitnodigen.

Zeker blijft zo'n dienst dan voor iedereen toegankelijk, maar het moet beslist geen dienst worden waar vaders en moeders juist hun kleinste kinderen mee naartoe nemen. Want voor hen is het niet bedoeld, een aangepaste preek voor gehandicapte volwassenen is heel wat anders dan een verhaal voor kleuters. En bovendien hebben we juist een extra hoge concentratie nodig. Dus teveel belangstelling, een stampvol kerkgebouw met alle geroezemoes en geschuifel kan juist nadelig zijn, omdat daardoor afleiding in de hand gewerkt wordt.

Daarom, om een eerste conclusie te trekken: een samenkomst, die *echt* aangepast is, komt niet in de plaats van een normale kerkdienst. Daarvoor moet de aandacht te veel op de doelgroep gericht zijn.

Maar dan de volgende vraag: is zo'n samenkomst dan nog een kerkdienst?

Samenkomst of kerkdienst?

Uiteraard is daarbij belangrijk wat de kerkorde hierover zegt. Maar m. i. kan het antwoord snel gegeven worden: de kerkorde zwijgt hierover. Nergens is een artikel opgenomen over *aangepaste kerkdiensten*.

Nu kan dit heel spitsvondig lijken. De tegenwerping kan worden gemaakt, dat er wel iets geregeld wordt over kerkdiensten in het algemeen.

Maar daar zit nu net het verschil. De kerkorde blijft bij de algemene regel en *gaat niet verder*. Dat is een bewuste keus. Zij wil geen uitzonderingen of bijzondere omstandigheden regelen, want dan zou ze een *wetboek* worden met daarin alle mogelijke situaties. Voor zo'n wetboek hebben wij als kerken mer overtuiging niet gekozen. Wij hebben *algemene* regels afgesproken, met daarbij de slotbepaling, dat iedere kerk (ook in bijzondere omstandigheden) zo dicht mogelijk bij de regel zal blijven (art. 84). Welnu, dan lijkt het me toe, wanneer aan die voorwaarde wordt voldaan, dat veel bedenkingen kunnen verdwijnen als sneeuw voor de zon.

Gewezen is op art. 65 K.O.: de orde van dienst. Dat hoeft geen enkel probleem te zijn. Je merkt juist in deze samenkomsten, ook als ze geen kerkdiensten worden genoemd, dat die orde van dienst zorgvuldig wordt gevolgd. Want zó zijn onze gehandicapte broeders en zusters het ge-

wend. Het enige verschil is, dat de taal wordt aangepast, het wordt allemaal wat anders gezegd.

Dan art. 67 K.O.: alleen zingen uit het kerkboek. Daar zit voor velen de voornaamste barrière. Want zeker kun je als predikant beginnen met het kerkboek, om daaruit de liederen bij elkaar te zoeken, maar je komt er niet mee klaar. In zo'n aangepaste dienst wordt er wel zien keer meer gezongen dan anders, maar zoveel psalmen kennen de gehandicapten niet uit hun hoofd. Dan heb je ook andere liederen nodig. Maar als je tegen die noodzaak aanloopt en dienovereenkomstig handelt, overtreed je dan de kerkorde? Naar mijn idee niet, want je handelt naar art. 67 zo ver als je redelijkerwijs kunt. Moei dan de weg worden ingeslagen naar de generale synode met het verzoek in de kerkorde hierover een extra bepaling op te nemen? Ook dat is mijn gedachte niet. Waarschijnlijk zou de G.S. het antwoord geven, dat de kerkorde niet bedoeld is om uitzonderingen te regelen. Natuurlijk moet het geen willekeur worden, aangepaste diensten moeten niet aantrekkelijk worden omdat daarin 'alles mag'. Maar kunnen we elkaar als kerken dat vertrouwen geven?

Want nog belangrijker is de vraag: als er een paar liederen worden gezongen uit bijv. de E&R bundel, is dan de kerkdienst ineens geen kerkdienst meer, maar een samenkomst van een minder officieel karakter? Kost dat ineens de prijs van het opleggen van de zegen? Dat lijkt me nog veel minder te verdedigen! Want wat is een kerkdienst! Is dat niet een ontmoeting tussen God en zijn volk, een ontmoeting van Woord en gebed, van lofzang en van offeranden? Maar wat doen onze gehandicapte broeders en zusters daar anders dan, in hun aangepaste samenkomst! Samengeroepen door de kerkeraad verrichten zij daar hun eredienst voor God. Daar hoort de zegen bij, met niet minder worden ook zij door de Here begroet. En al zeggen wij, dat het geen kerkdienst is, daarmee is hij nog niet zo. Want in al haar delen is deze samenkomst een kerkelijk bijeenzijn om de Naam des Heren aan te roepen. Wel aangepast, maar niet minder.

Daarom is mijn tweede conclusie, dat deze samenkomsten gerust kerkdiensten genoemd mogen worden. Ja, liever nog wil ik ervoor pleiten om het nog een beetje sterker zeggen: daar onze gehandicapte leden niet minder tot het lichaam behoren dan wij zelf, zullen wij ervoor zorgen dat ook aangepaste samenkomsten op het niveau van een kerkdienst worden gehouden. En nogmaals, dat hoeft niet iedere week, maar als je het doet, doe het dan zo.

Naar categoriale diensten?

Nu kan nog de vraag rijzen, of dan het hek niet van de dam gaat. Gaan we nu ook kerkdiensten beleggen voor kleuters en voor bejaarden, voor *delen* van de gemeente in het algemeen? En is de volgende stap dan niet, dat iedere categorie in de gemeente zijn eigen kerkdienst krijgt met een eigen toegespitste boodschap al naar gelang de eigen levenssituatie?

Nee, deze moderne geluiden zijn de onze niet. Met ene Woord van God is van toepassing in alle situaties. Daar-

om luisteren we niet in categorieën maar als gemeente. Het is ook beslist niet de bedoeling dat onze gehandicapte broeders en zusters een andere *hoodschap* te horen krijgen. Zij horen hetzelfde evangelie, het wordt alleen anders *geformuleerd*. Dat is een principieel verschil met wat tegenwoordig onder een categoriale dienst wordt verstaan.

Maar de kleuters en de bejaarden dan?

Wel, van de kleuters mogen we hopen en verwachten dat zij nog zullen groeien. Dan zullen ze ook toenemen in betrokkenheid tijdens de kerkdiensten, zij hebben daartoe in principe de mogelijkheid.

En de bejaarden hebben vaak jarenlang het Woord van God gehoord en zich eigen gemaakt. Dat blijft in hún hart, ook al zouden hun verstandelijke vermogens achteruit gaan.

Maar de verstandelijk gehandicapte is *altijd* zeer beperkt. In zijn leven is er geen periode dat zijn grenzen ruimer worden of ruimer waren. Dat is uitzonderlijk, daarom is hij niet vreemd wanneer je voor deze broeders en zusters een uitzondering maakt.

Trouwens, al zal het niet vaak voorkomen, wij kennen wel degelijk in ons kerkrecht de mogelijkheid, dat er officiële kerkdiensten worden belegd voor zieken en bejaarden. Wanneer het voor hen zeer betwaaft is om naar het kerkgebouw te gaan, dan mag een kerkeraad een dienst beleggen in het ziekenhuis of in het bejaardenhuis. Vanwege de opkomst van de kerkteléfono zal hiervan *steeds* minder gebruik worden gemaakt, maar toch is deze regel niet verouderd. Zij zal nu vooral worden toegepast voor de bediening: van het heilig avondmaal omdat anders onze zieken en bejaarden daarvan verstoken zouden zijn.

Welnu, dat is dan *eveneens* een echte kerkdienst met slechts een *deel* van de gemeente. Yieinand doet daar moeilijk over, het is *zelfs* tot twee keer toe officieel uitgesproken door een generale synode, eerst in Leeuwarden 1920 (art. 25), daarna in Utrecht 1943 (art. 261). Maar ligt het dan niet voor de hand om deze afspraak, die wij als kerken gemaakt hebben met het oog op broeders en zusters met ernstige *lichamelijke* kwalen, nu ook naar analogie toe te passen op hen die *verstandelijk* gehandicapt zijn!

In Utrecht 1943 werd ter synode laconiek opgemerkt: 'Een gemeente heeft voor die bepaalde gelegenheid haar kerkdiensten eenvoudig met één vermeerderd' (Acta bijlage LVII). Dat is precies wat ik zou willen voorstellen.

B. Luiten

BOEKAANKONDIGING

In de serie *Theologische verkenningen* verscheen binnen de reeks 'Bijbel en Praktijk' het boek *Hemel of hel* met als ondertitel 'onze eeuwige bestemming'. De uitgave kwam tot stand in samenwerking met de Evangelische Omroep, die deze serie in een van zijn radioprogramma's uitzond. Hiermee is al wat gezegd over de opzet van dit boekje. Het gaat om twaalf vrij korte uiteenzettingen over het onderwerp door elf auteurs. Allen tonen aan, hoe de Schrift zelf spreekt over het bestaan van de hel. Ze doen het zonder uitrondering op een fijngevoelige manier. Het doet – ondanks de ernst van de hier besproken zaak – weldadig aan, zoals men de Schrift eerbiedigt en laat heersen over onze gevoelens, zonder die laatste weg te duwen. We bevelen dit boek *hartelijk* aan. Wel brengt de opzet met zich mee, dat het ene opstel het andere niet is. En dat in meer dan een opzicht, o.a. ook voor wat betreft de moeilijkheidsgraad. Maar er zit voor elke belangstellende lezer stof genoeg in om het onderwerp te kunnen volgen.

Een kritische kanttekening plaatsen we in de bijdrage van drs. G. van den Brink op pagina 38, 39. Hij meent uit Mat. 25 : 31-46 te mogen concluderen 'dat het voor God niet onmogelijk is om mensen buiten de genademiddelen van prediking en doop toch rechtvaardig te verklaren'. Zonder ons te wagen aan de kwestie wat voor God mogelijk is, vragen we: is er dan toch voor sommigen redding buiten de genade om? Waar *elders* steunt de Schrift deze zeer bijzondere uitzondering? En Letten we met deze exegetische niet de poort open voor allerlei moderne bevrijdings-theologieën die de orthopraxis stelden in plaats van de orthodoxie? De verwijzing naar Bavinck en Schilder op dit punt vonden we niet helder.

C. Bijl

N.a.v.: *Hemel of hel* (red. dr. A.C. Knevel): 112 pagina's; prijs f 18,50.

JUBELN EN KLAGEN

Op de grens van het oude en nieuwe jaar publiceerde de heer Hans Werkman twee artikelen in het *Nederlands Dagblad* (Variant van 28 december en 4 januari) over '16 jaar zingen uit het *Gereformeerd Kerkboek*'. De artikelen leverden een aantal 'ingezonden' stukken in de krant op. De discussie draaide om twee punten: hoe taxeer je de ontstaansgeschiedenis van onze psalmberijming en wat doen we op dit moment met de psalmberijming in de eredienst.

Men vroeg zich – mijns inziens terecht – af of Werkmans weergave en kritiek op het ontstaan van onze berijming wel helemaal correct en billijk was. Nu wil ik in dit artikel niet ingaan op het ontstaan van onze berijming, hoe leerzaam een nabeschuiving nok kan zijn. Zelfs met het noemen van 'fouten' en 'prohelen' uit het verleden – of die nu begaan/veroorzaakt zijn door jezelf of door anderen – kun je het één en ander leren voor de toekomst.

Bovendien bestaan er onduidelijkheden. Om een voorbeeld te noemen: vanaf de synode van Hattem (1972) tot op de dag van vandaag spreken we over '29 onaanvaardbare' IKB-berijmingen. Dat moeten inmiddels 24 berijmingen zijn, want vijf van de 29 onaanvaardbare berijmingen staan sinds 1986 in het *Gereformeerd Kerkboek* (Ps. 106, 112, 143, 144, 147).

Maar hoe zinvol een evaluatie ook is, op dit moment lijkt mij de vraag hoe wij met het psalter omgaan belangrijker dan de vraag hoe wij de psalmberijming en haar ontstaansgeschiedenis beoordelen. Over het ontstaan van de berijming kan wellicht in de toekomst nog eens geschreven worden.

Lofprijzing

Naar aanleiding van een enquête constateerde Hans Werkman dat het psalmboek selectief gebruikt wordt. Met name de zogenaamde klaag- en wraakpsalmen komen er bekaaid vanaf, volgens Werkman.

Natuurlijk kun je je afvragen of de enquête, die slechts in 4 gemeenten gehouden werd, een algemeen en correct beeld geeft van de situatie in de 267 Gereformeerde Kerken. Zijn 16 zangjaren representatief voor de in totaal 1335 zangjaren van de Gereformeerde Kerken? Ik waag het te betwijfelen en hecht daarom ook niet zoveel waarde aan de 'top 10' van veel gezongen psalmcoupletten.

Maar afgezien van de 'top 10', wat de zogeheten smeeken- en wraakpsalmen betreft, bevestigde de uitslag van Werkmans enquête mijn persoonlijke waarneming en de signalen die ik overal en nergens opvang.

Werkman constateerde dat het lied in de eredienst zich doorgaans schijnt te moeten bewegen op het niveau van

de (uithundige) jubel. Dat correspondeert met de gedachte die vrij algemeen verkondigd wordt: zingen is uiting van blijdschap en doe je 'uit volle borst'. Wanneer je God looft, ben je in een blijde stemming en geef je uiting aan je vreugde. Dat wordt vaak onder 'lofprijzing' verstaan.

Van cruciaal belang is hier de vraag wat de **Schrift** bedoelt met 'lofprijzing'. We kunnen dan allereerst vaststellen dat in de bijbel lofprijzing, verkondiging en belijdenis hecht aan elkaar verbonden zijn. God loven wil Leggen: zijn Naam aanroepen, zijn Naam en daden bekendmaken en groot maken op aarde. Dat is waarvoor God zich op aarde een kerk vergadert. Dat staat onder andere in 1 Petrus 2 : 9. Daar wordt gesproken van een volk dat Gods eigendom is om de grote daden van God te verkondigen. Loven is prijzen, belijden, grootmaken, verkondigen. Dit alles hij elkaar is de zin van ons leven.

Gezongen psalm Deus exaudi orationem meam. Aet hie wile Wij willen den me ontfanghen met groter eerweerdicheit.

Ic den swaer verbaet Duick heb ick ghele den wille doch vermaet niet.

Psalm 55 uit de Souterliedekens (1540) 'o God aenhoort mijn claghen'

Gezongen gebed

Loven is ook: God aanroepen in gebed. En dat gebed is – zoals de catechismus het in navolging van de Schrift klijdt – het voornaamste in de dankbaarheid. Het is bekend dat Calvijn twee soorten gebeden onderscheidde: gesproken en gezongen gebeden. Het lied in de kerkdienst behoorde tot de gezongen gebeden. Loven en bidden waren dus ook bij hem geen grootheden die tegenover elkaar geplaatst konden worden. Wie looft, die bidt en wie bidt, die looft.

Het is zinvol om vraag en antwoord 117 uit de Heidelbergse Catechismus er eens op na te slaan. Tot een gebed (dus ook: lied) dat aangenaam is voor God en dat door Hem verhoord wordt, behoort allereerst dat wij alleen de enige ware God van harte aanroepen om alles wat Hij ons

geboden heeft te bidden. Daaronder valt ook Gods gebod om Hem te heiligen, te roemen en te prijzen. Dat is onder andere op te maken uit het begin van het Onze Vader (zie HC zondag 46 en 47). Evenzo heeft de HERE ons geboden Hem alles te vragen wat wij nodig hebben voor lichaam ('dagelijks brood' – zondag 50) en ziel ('vergeving van zonde en verlossing van de boze' – zondag 51 en 52).

Vervolgens behoort tot een goed gebed dat wij onze nood en ellende grondig kennen, om ons voor het aangezicht van zijn majesteit te verootmoedigen. Tot een gebed behoort dus ook dat wij ons *verootmoedigen* voor God. Wie God zo aanroept in gebed, belijdt daarmee dat hij in zijn *hele* bestaan afhankelijk is van de HERE. En ook dat is een *vorm* van lofprijzing.

Hier kunnen we ook denken aan de schuldbelijdenis als een vorm van loven. Immers, door het belijden van schuld en door God de nood *van* de hele wereld voor te leggen, zoeken we het heil buiten onszelf in Jezus Christus.

Of zoals Calvijn het in zijn 'Institutie' fraai onder woorden heeft gebracht: '...het is *passend* dat wij door de *helijdenis* van onze ellende de goedheid en barmhartigheid van onze God onder elkaar en voor de hele wereld *verheerlijken*.'

Je *verheerlijkt* God door je eigen ellende te helijden. Sterker nog: God vraagt ons *onze* schuld te belijden en onze noden voor Hem neer te leggen, ook wanneer we daar misschien niet zoveel behoefte toe voelen. Misschien moeten we *zo* nu dan de woorden van Job op de lippen nemen: 'Maak mij mijn overtredding en mijn zonden bekend' (Job 13 : 23). Trouwens, het zal wel niet voor niets zijn dat de woorden van de HERE 'Komt met woorden van schuldbelijdenis' uit Hosea 14 in de gebiedende wijs staan. En het zal wel niet voor niets zijn dat het psalmboek naast uitgesproken jubelpsalmen, zoveel klaag- en smeekpsalmen bevat. God kent ons beter dan wijzelf. Hij weet beter wat goed voor ons is dan wij zelf weten.

Bovendien: je kunt God pas verheerlijken wanneer je je eigen schuld kent en belijdt. Je kunt God pas danken voor de verlossing als je weet waarvan je verlost bent. De gedachte dat zingen louter 'uiting is van vreugde' is dan ook veel te onvolledig. Het zingen in de eredienst moet 'feestelijk' zijn, is vaak te horen. Het lijkt me goed om ons af te vragen of dit theologisch (en dus ook liturgisch) niet een wat al te oppervlakkige *benadering* is. Het lied is er niet enkel en alleen om in een blijde stemming te verkeren. Het lied is er niet alleen voor een uitbundig 'Hallelujah' naar evenzeer voor een verstild kyrie. Want het water kan tot onze lippen staan. En daardoor zijn niet alleen wij, maar is ook ons 'Hallelujah' in doodsgevaar.

In het lied heeft de mens mogelijkheden zijn eigen onmacht, schuld, ellende uit te spreken. En wanneer we van onszelf *geen* behoefte voelen onze zonde te belijden, dan kan juist het lied ons daartoe toch *aanzetten* en ons daar

toch van *overtuigen*. Ook met oog op het laatste is een gezamenlijk uitgesproken (gezongen) schuldbelijdenis als *apart* liturgische onderdeel van (pastoraal) belang.

Kortom: wanneer wij zeggen dat het kerklied 'lofprijzing' is, dan betekent dit niet dat we in ons lied voortdurend, laat staan: uitsluitend op de jubelende hoogvlakte van Psalm 150 hoeven te lopen. Lofprijzing is ook je afhankelijkheid van God uitspreken, erkeinen dat je zelf faliekant fout zit. Ook dat is 'zingen tot Gods eer'. Dit lijkt mij een uitermate belangrijk punt om in gedachten te houden, wanneer we weer eens verzuchten dat de eredienst 'feestelijk' moet worden of zijn.

Wat bedoelen we trouwens precies met 'feestelijk'? Ik vraag me af of men met 'feestelijk' soms niet vooral bedoelt dat men meer 'geraakt' wil worden in een kerkdienst. Zeg maar: mees bevinding, meer gevoel. Misschien kan iemand dat nog eens wat duidelijker maken. Of bedoelen we tnet 'feestelijk' dat in lied en gesproken woord eigenlijk geen plaats is voor onze klaagstem en voor het belijden van schuld en ellende?

Hoe het ook zij, God laat ons in het psalmboek zien met wat voor soort liederen we Hem kunnen verheerlijken. Het is dan niet geoorloofd dat wij hele elementen als het klagen en smeken naar de achtergrond selecteren.

Als één van de oorzaken wordt wel eens genoemd dat de melodien van klaag- en wraakpsalmen dikwijls 'onzingbaar' zijn. Dat is dingen op de kop zetten want 'onzingbare' psalmmelodien bestaan niet. Er *bestaan* wel *onbekende* melodien. Maar die zijn onbekend omdat ze nooit opgegeven worden. Laten we 'onbekend' en 'onzingbaar' niet verwarren. Psalm 12 is in het verleden ook wel 'onzingbaar' genoemd. Hier in Nieuwegein wordt deze 'onzingbare' melodie moeiteloos gezongen. Zo kan elke gemeente de doorgaans onbekende melodie van bijvoorbeeld Psalm 120 moeiteloos leren. Het enige wat je daarvoor moet doen, is de melodie op bijvoorbeeld een gemeenteavond oefenen en vervolgens een aantal keren in de dienst zingen.

Bezinning geboden

Net lijkt mij goed wanneer we ons in de toekomst blijven bezinnen op de manier waarop wij het psalmboek gebruiken in de eredienst. Daarbij zullen we fundamentele vragen omtrent liturgie (en de functie van het lied daarin) tegenkomen en moeten beantwoorden. En het lijkt mij correct wanneer we ons daarbij spiegelen aan het verleden. Over problemen waar wij vandaag mee te maken hebben, heeft men vroeger ook al nagedacht. En je bent onhandig bezig als je daar geen gebruik van maakt.

Ter illustratie. In het verleden zijn er liturgische praktijken geweest waarbij het selectief gebruiken van de psalmen uitgesloten was. In Genève zong men op een gegeven moment het psalter gewoon van Psalm 1 tot 150, om vervolgens weer met de eerste psalm te beginnen.

Tegenwoordig vinden we dat een 'liturgisch monstium'

Psalm 141

Een psalm van David.

Genève 1562

1. U, HEER, roep ik, U geldt mijn smeken,
snel mij te hulp en hoor mij aan,
U roep ik, wil mij gadeslaan,
laat mij uw bijstand niet ontbreken.

2. Laat, *HEER*, mijn gebed en mijn handen
geheven zijn, tot U gericht
als reukwerk voor uw aangezicht,
als offers die des avonds branden.
3. Doe mij, *HEER*, te rechter tijd zwijgen,
laat mij niet spreken zonder grond,
bewaak de deuren van mijn mond,
laat niet mijn hart tot kwaad zich neigen.

omdat we zeer veel waarde hechten aan het kiezen van psalmverzen die betrekking hebben op de preek. Dat kan soms heel ver gaan. Zo kun je meemaken dat als lied opgegeven wordt: Psalm 119 : 45, 65 en 6. Of: Psalm 36 : 3a en 2b. Zijn we op deze manier niet bezig onze eigen 'psalmen' te componeren met gebruikmaking van bestaand tekstmateriaal?

Hoe dan ook, in Genève werden psalmen kennelijk niet gekozen met oog op de preek. Men was daar voluit gereformeerd, maar klaarblijkelijk hield men er soms andere liturgische uitgangspunten op na dan tegenwoordig. Belangrijk is uiteraard welke (theologische) uitgangspunten dat waren. Nog belangrijker is de vraag of onze principes beter zijn dan destijds.

Een ander punt van bezinning is een stelling, die naar mijn smaak tegenwoordig wat al te snel geponeerd wordt. Bepaalde psalmen zou je niet zomaar kunnen (laten) zingen in een dienst. Dat lijkt het mij maar net afhangen van de functies die wij het lied toekennen. Wanneer je er vanuit gaat dat alles wat een gemeente op de lippen neemt, op dat moment ook voor haar actueel en relevant moet zijn, dan kun je inderdaad niet alles 'zomaar' laten zingen. Wanneer het lied uitsluitend 'antwoord' is en de woorden van het lied alleen uiting zijn van wat de gemeente op dat moment denkt en beleeft, dan zijn er inderdaad psalmen die buiten de boot vallen.

Uit de Schrift en historie kun je echter méér functies van het lied distilleren. Een lied kan bijvoorbeeld ook een sterk didactische functie hebben. Ik denk hierbij aan 'historische' psalmen als 78, 105 en 106. Door die psalmen te zingen, leren we welke daden God in het verleden met zijn volk gedaan heeft en prijzen we Hem daarvoor. Praktijk en ervaring wijzen uit dat het lied als leer-middel een groter bereik heeft dan het gesproken woord. Kan het lied vanuit deze gedachte in de eredienst functioneren, ook al is een directe relatie met de preek niet aanwezig?

Slot

Hoe wij bovenstaande vragen ook beantwoorden, laten we in de kerkdiensten in ieder geval zoeken naar het juiste evenwicht tussen 'smeken' en 'jubelen'. En ik kan me voorstellen dat de accenten in bijvoorbeeld de tijd voor pasen anders liggen dan in de tijd na pasen. Hoe dan ook, laten we het evenwicht tussen 'stem' en 'tegenstem' in de psalmen (dikwijls in één psalm) respecteren. Allereerst omdat de psalmen dat zelf vragen en omdat het behoort tot het respectvol omgaan met de Schrift.

Vervolgens niet alleen of vooral omdat er gemeenteleden zijn die moeilijkheden hebben en dat kwijt willen in de kerkdienst (alhoewel: 'als één lid lijdt, lijden alle leden' 1 Cor.12), maar omdat wij allemaal gewoon 'mens' zijn met vreugde en verdriet. Een mens die dolblij is met zijn verlossing en God daarvoor wil danken. Maar tegelijk ook een mens die de gevolgen van de zonde nog dagelijks aan lichaam en ziel ondervindt. Een mens die gebukt gaat onder de gebrokenheid van het leven. Een mens die zorgen en pijn heeft. Een mens die een mond heeft waarmee hij voor zijn God zijn vreugde en verdriet wil uitspreken. Gewoon een mens als u en ik.

Zoals wij door de week als mensen leven, lijden, blij en bedroefd zijn, zo mogen we ook 's zondags naderen tot Hem; als mensen waarover Hij zich ontfermt en zal ontfermen. We hoeven in de liturgie niet opeens op een ander niveau te gaan leven, ook niet – en juist niet – in ons lied. Want niet alleen de mens, maar de *hele* schepping zucht nog, ook al vertellen de hemelen tegelijkertijd Gods eer en verkondigt het uitspansel het werk zijner handen. Er is een tijd om te wenen en een tijd om te lachen. Er is een tijd om uit volle borst te jubelen en een tijd om een 'kyrie' te fluisteren. Beide dingen zijn zo essentieel voor de mens en zo onlosmakelijk met hem verbonden, dat ze ook beide ruimte moeten hebben in de eredienst.

J. Smelik

IDENTITEIT EN CENTRALE EXAMENS* I

De identiteit van het bijzonder onderwijs staat regelmatig in het centrum van de belangstelling. Dit is een goede zaak. Dat velen daarbij hun mening geven rondes aan te geven wat ze onder identiteit verstaan en zonder het onderwijs echt te kennen, komt helaas ook voor. Niet iedereen die aan de wal staat, behoort tot de beste stuurlied.

De heer S.J. Sietsma, oud-directeur van de school voor Mavo te Zuidhorn, mag inmiddels min of meer aan de wal staan. Hij kent het voortgezet onderwijs van binnenuit en geeft in de regel oitommwonden te kennen wat zijn mening is. In zijn publikatie *Identiteit en centrale examens* wil hij aangeven welke kant het volgens hem op moet met de centrale examens. De overheid vaart al geruime tijd een koers, die volgens hem principieel onjuist is. In dat verband uit hij tevens zijn misnoegen over de te volgende houding van het gereformeerd voortgezet onderwijs. Naar aanleiding van enkele examenvoorbeelden, waarbij de zogenaamde neutraliteit van de centrale examens ten koste gaat van de mogelijkheid van een principiële standpuntbepaling, merkt hij op: 'Welk een neutraliteit! En het bijzonder onderwijs (ook het gereformeerd onderwijs) buigt dankbaar dat er nog enige ruimte gelaten wordt. anders is "ons" diploma niets waard!' (p. 51). Hierbij verwijst hij naar een artikel in *Woord en school* van februari 1990.

Sietsma roept op tot extra inspanningen. De waardevolle traditie van Bavinck, Janse en Waterink dient te worden voortgezet en uitgebouwd: 'Te vaak moet geconstateerd worden dat het werk van deze pedagogen vaker nagesproken dan nagevolgd werd. Het is wenselijk dat van de navolging meer werk gemaakt zal worden' (p. 8). In zijn meer dan 30 bladzijden tellende brochure houdt hij vervolgens een vurig pleidooi voor het streven naar eigen eindexamens.

De aangesneden materie is zo belangrijk, dat het zinvol is er wat uitgebreider aandacht aan te besteden. In dit artikel laten we Sietsma vooral zelf aan het woord komen.

Enkele stellingen

De brochure start met 17 stellingen. De lijn van het betoog van Sietsma laat zich hieruit als volgt aflezen.

1. De eerste stelling luidt:

'De doelstelling en de inhoud van het gereformeerd onderwijs staan antithetisch tegenover die van deze overheid.'

2. In de tweede stelling geeft Sietsma aan, dat de realisering van deze doelstelling en inhoud van het gereformeerd onderwijs vereisen:

- duidelijke verwoording daarvan in schoolwerkplan en activiteitenplan, waarbij aangesloten moet worden hij grondslag en doelstelling in de statuten;
- het mogen en kunnen toepassen van een lessen- en vakkentabel, die aan de vakken Bijbelse Geschiedenis en Kerkgeschiedenis en Geloofsleer ook voldoende uren toekent;
- het zelf evalueren en toetsen van doelstellingen en inhoud.

9. Er is een nauw verband tussen aan de ene kant de doelstelling en de inhoud van het onderwijs en anderzijds de examenprogramma's en het examen. Dit is de achtergrond van het laatste aandachtstreepje bij stelling 2.

Stelling 9 verwoordt dit nog scherper en trekt een conclusie:

'Examenprogramma's en -opgaven concretiseren en operationaliseren (een deel van) de doelstellingen van het onderwijs. Dat gegeven vereist een "eigen" examen.'

10. In de volgende stelling wordt dit nog eens onderstreept. Daarbij wordt, zonder het te zeggen, aangesloten bij de eerste stelling:

'Het meedoen aan de door de overheid vastgestelde examens gaat uit van een consensus wat betreft de inhoud van het onderwijs. Deze ontbreekt principieel geheel en vakinhoudelijk geheel of gedeeltelijk.'

15. Stelling 15 komt vanuit een andere invalshoek tot dezelfde conclusie:

'De kritiek op de huidige examens, zowel van "links" als van "rechts", zowel van "onderwijsmensen" als van "politici" onderstreept de noodzaak van "eigen" examens.'

17. De laatste stelling verwoordt wat het streven naar eigen examens inhoudt:

'De realisering van de opdracht om "eigen" examens te kunnen/mogen vaststellen zal:

- inzet vragen van geheel het gereformeerde (voortgezet) onderwijsveld;
- begeleiding vergen van het GPC-II;
- geleidelijk kunnen/moeten plaatsvinden;
- elk jaar opnieuw de beslissing vergen in hoeverre de thema's van de overheidsexamens overgenomen kunnen worden;
- de vakken Bijbelse Geschiedenis/Kerkgeschiedenis en Geloofsleer niet "buiten schot" kunnen laten.'

Voordat we commentaar leveren laten we eerst de auteur nog wat langer aan het woord. We volgen daartoe de brochure op de voet.

Gereformeerd voortgezet onderwijs

Hoofdstuk 2 is getiteld: *Doel en inhoud van het gereformeerd onderwijs*. Sietsma sluit aan bij de nota *Taak en toerusting*. Deze nota kwam uit in 1986 en bevat een visie op het gereformeerd voortgezet onderwijs. In deze nota wordt de taak van de school omschreven als 'het scheppen van pedagogisch verantwoorde onderwijsleersituaties, waarin leerlingen worden toegerust tot hun levenstaak; de dienst aan God en de naaste'. Sietsma werkt dit uit als 'Het zoeken van liet Koninkrijk van G d ' moet dus allesbeheersend zijn, ook bij opvoeding en onderwijs. Dat vraagt nogal wat. Het is zo allesbeheersend dat niemand iets betekent, behalve dienaar van dat koninkrijk te zijn. Daarin is hij groot, komt hij tot zijn recht, dat is zijn naam, zijn titel, zijn plaats' (p. 10).

Wat komt daarvan in de praktijk terecht? Constateert ook *Taak en Toerusting* niet, zo gaat hij verder, 'dat in veel gevallen de inhoud van het vakonderwijs op gereformeerde en niet-gereformeerde scholen niet zal verschillen. Er wordt immers opgeleid voor hetzelfde examen en voor het merendeel van de vakken worden leerboeken gebruikt die niet speciaal voor het gereformeerd onderwijs zijn geschreven.'

Tegen deze achtergrond vervolgt hij in: 'Is gereformeerd onderwijs – zo wordt gevraagd – dan toch niet meer dan mei godsdienstonderwijs aangevuld neutraal onderwijs? En geldt hetzelfde niet voor het onderwijs in de diverse vakken?'

Het is volgens de auteur goed de confrontatie in deze indringende vraag aan te gaan. Daarbij moet volgens hem tevens de vraag aan de orde komen 'welke consequenties daaruit getrokken moeten worden voor de dagelijkse gang van zaken bij het gereformeerd onderwijs met betrekking tot de ontvangen en geaccepteerde opdracht.'

Ruimte voor eigen identiteit

Hoofdstuk 3, getiteld 'Vrijheid in gebondenheid', behandelt in kort bestek de strijd om de vrijheid van onderwijs, zowel voor als na de pacificatie van 1917. Een belangrijk onderdeel van deze strijd ging om het terugdringen van de invloed van de overheid op de inhoud van het onderwijs.

In dit verband merkt hij op: 'Wat de eindexamen betreft moet nooit vergeten worden welk een dominerende invloed deze hebben op de inhoud van het onderwijs. Juist door de examen-"clruk" wordt de ruimte van de eigen identiteit naar de marge verwezen.' En even verder: 'Eindexamenprogramma's en -opgaven zetten de vrijheid van onderwijs onder druk, beperken die. Daarbij loopt ook nog de vrijheid der "keuze van de leermiddelen" (lid h van artikel: 23 van de Grondwet) gevaar! Om die reden en omdat de overheid – terecht – moet en kan verwachten, dat liet bijzonder onderwijs eigen doelstellingen waar maakt, moet "lier roer om" wat betreft de eindexamens. De grondwet garandeert die ruimte aan het bijzonder onderwijs. Nog eens: die zal misschien weer bevochten moeten worden! Alleen als die nieuwe schoolstrijd er

komt, laat het dan niet zijn door de schuldige nalatigheid en gebrek aan zwakheid van het bijzonder onderwijs' (p. 18).

Hoofdstuk 4 gaat verder in dit thema en geeft 'Een vleugje examenhistorie'. Naar voren komt, dat in zoverre de overheid zich met de eindexamens bemoeide, dit was vanwege het niveau van het onderwijs en het civiel effect van het diploma. Eindexamens en examenprogramma's hebben grote invloed op de inhoud van het onderwijs. Centrale examenopgaven geven de overheid grote invloed op de inhoud van het examen en daarmee dus op de inhoud van het onderwijs. Dit wordt nog versterkt als de overheid een constructief onderwijsbeleid gaat voeren. Wordt hiermee niet de schoolstrijd verloochend!

Examens

In hoofdstuk 5 wordt verder ingegaan op examens en examineren. Examens, examenprogramma's en examenopgaven concretiseren en operationaliseren doelstellingen van het onderwijs. Mier treedt nu een grote frictie op volgens Sietsma. 'Indien en in zoverre er een congruentie is tussen die "eigen" schooldoelstellingen (van het gereformeerd voortgezet onderwijs, JSB) en die van de overheid ontstaan er geen problemen. Wanneer is dat echter het geval betreffende de doelstellingen van het gereformeerd onderwijs? Wanneer is er zo'n consensus inzake de inhoud van het gereformeerde onderwijs? Daarover gaat het toch immers bij de doelstellingen en ook bij de operationalisering daarvan: het examen' (p. 31).

Even verder merkt hij op: 'Er wordt wel gesuggereerd, dat ook bij de laatstgenoemde vakken (economie, aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en de talen, JSB) voor zo'n 73 à 80% wel consensus bestaat. Dat deel kan toch wel gemeenschappelijk getoetst worden? Zo'n tweedeling in de leerstof is toch niet acceptabel. Gereformeerd onderwijs is toch niet gelijk aan "neutraal" onderwijs in enkele principiële kanttekeningen in de marge?' (Zie in dit verband de hierboven weergegeven stellingen 1, 2, 9 en 10.)

Na bespreking van tal van zaken komt de auteur tot de conclusie dat het voortgezet onderwijs recht heeft op eenzelfde grote mate van vrijheid van onderwijs als het wetenschappelijk onderwijs. Wat betreft het bijzonder onderwijs moet de overheid zich beperken tot controle via de inspectie of de exameneisen voor eventuele 'eigen' examens even afdoende de deugdelijkheid van liet onderwijs waarborgen. Het zich onderwerpen aan 'neutrale' examens lijkt een bevestiging van het waanidee, dat bijzonder onderwijs = openbaar onderwijs met in de marge enkele identiteitsaspecten (p. 40).

Ernst van de situatie

In het volgende hoofdstuk laat de auteur verschillende andere kritische stemmen horen over de praktijk van het eindexamen (zie stelling 15). Op een gegeven moment verzucht hij: 'Soms is een principieel socialist meer ontvankelijk voor principiële bezwaren dan een aanhan-

ger/ster van een "vrijheidspartij" ' (p. 47). Het gaat hij de vrijheid van onderwijs maar niet om het hebben van 'neutrale' examens. Bij examens dient de genormeerde identiteit, getoetst en genormeerd aan de Schriften, aan de orde te knien. Dit vereist het hebben van 'eigen' examens.

Het slothoofdstuk gaat in op de mogelijkheid van eigen examens: 'Is er een alternatief?' De conclusie is: het kan, liet mag en het moet. De identiteit moet in geheel het onderwijsleerproces doorwerken en erin tot uiting komen. Uiteraard ook in de evaluatie van het geleerde (p. 56). De oproep van K. de Jong Ozn. dat wat betreft het bijzonder onderwijs 'het roer om moet', geldt volgens Sietsma in ieder geval voor het gereformeerd voortgezet onderwijs. "We voeren toch een pretentie", dankzij de luxe van het gereformeerd onderwijs. Dat onderwijs wordt in deze tijd extra bedreigd door het overheidsonderwijsbeleid dat zich steeds meer bemoeit met de inhoud van het onderwijs en daardoor de vrijheid van onderwijs onwetmatig en nodeloos inperkt en die in haar beleid de norm van Godr. Woord negeert, maar ook door de steeds verder doorgretende secularisatie en geestelijke pluriformiteit in de samenleving, door – nu een conventioneel woord te gebruiken – de tijdgeest' (p. 64).

Willen we de identiteit van het gereformeerd voortgezet onderwijs en de vrijheid van onderwijs niet verloochenen, dan zullen we inoeten streven naar eigen examens, voor alle vakken. Het kan, het mag en het moet, al zal het veel inspanningen vergen (7ie stelling 17).

In het voorgaande stelt Sietsma belangrijke zaken aan de orde. Tevens uit hij de beschuldiging dat het gereformeerd voortgezet onderwijs zich veel te veel heeft aangepast aan de ontwikkelingen. Het had al lang gebruik moeten maken van de mogelijkheden die de wet geeft. Nu staat het slechts dankbaar buigend aan de zijlijn voor de mogelijkheden die het nog gelaten wordt 'neutrale' examens af te riemen. Taxeert Sietsma een en ander juist?

Sietsma haalt in zijn brochure veel overhoop, volgens ons te veel. Er worden tal van historische zaken naar voren gehaald. Elementen uit de schoolstrijd worden aangevoerd om zijn betoog te illustreren en kracht bij te zetten. Woordvoerders van voor en na de onderwijspacificatie van 1917 worden uitvoerig aangehaald ter ondersteuning van wat hij naar voren brengt.

Deze werkwijze houdt het gevaar in, dat de discussie zich gaat toespitsen op de vraag of dit historische materiaal wel op de juiste wijze wordt gehanteerd. Herhaalde malen beкроop ons bijvoorbeeld het gevoel dat citaten uit hun verband waren gerukt. Kan het citaat van Waterink op pagina 17, dat gaat over het basisonderwijs, zo maar worden gebruikt in de discussie over de examens van het voortgezet onderwijs? Volgens ons niet. Waterink zelf waarschuwt daar voor, hij benadrukt dat hij spreekt over het lager onderwijs en niet over andere vormen van onderwijs.

We zullen slechts op enkele historische zaken in gaan.

Vooraf merken we op dat we bewust veel raken laten liggen. Dan kan de discussie zich tot hoofdzaken beperken.

Inconsistentie

Er volgens ons een inconsistentie in het betoog van Sietsma. Enerzijds geeft hij de indruk dat met de onderwijspacificatie van 1917 een welomschreven vrijheid van onderwijs is verkregen, terwijl anderzijds naar voren komt dat die vrijheid nogal verschillend wordt geïnterpreteerd, dus niet zo welomschreven is.

Sietsma stelt: 'Kern van de pacificatiegedachte is de principieel verschillende verhouding van de overheid tegenover het bijzonder en tegenover het openbaar onderwijs. De LO-wet van 1920 werkt dat uitvoerig uit' (p. 14). Dit citaat doelt op het uitgangspunt dat er in Nederland een duaal onderwijsstelsel zou moeten zijn: een stelsel van openbaar onderwijs en een stelsel van bijzonder onderwijs; twee onderwijsstelsels derhalve. Formeel zou dat moeten resulteren in twee wetstelsels. Dit vinden we in de LO-wet van 1920 terug. Naderhand zijn de verschillende regels echter in elkaar geschoven. Hoofdstuk I van de wet op het voortgezet onderwijs luidt nu: Regelen voor het openbaar schoolonderwijs, tevens voorwaarden voor bekostiging van het bijzonder onderwijs. De kern van de pacificatiegedachte wordt hiermee volgens hem aangetast.

Op het eerste gezicht lijkt dit slechts een formele kwestie. De onderliggende gedachte is echter dat hiermee tegelijk de vrijheid van onderwijs wordt aangetast. En daar was het in de schoolstrijd om begonnen. De pacificatie hield, naast de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, ook in een veiligstellen van de vrijheid van onderwijs.

In het artikel in de grondwet over de vrijheid van onderwijs heeft volgens Sietsma, onder verwijzing naar professor Drop, het karakter van een verdrag dat een conflict afsluit en dat voor de toekomst de vrede tussen de partijen moet verzekeren. Sietsma constateert echter, dat de onderwijswetgeving vanaf 1920 toont dat de vrijheid van onderwijs in geding is. De strijd gaat dus door.

Wij trekken uit het materiaal dat Sietsma naar voren brengt de conclusie, dat het begrip 'vrijheid van onderwijs', zoals dat in de grondwet wordt gebruikt, een onduidelijk begrip is.

Volgens ons stelt de auteur terecht: 'De vrijheid van onderwijs is een beetje hangijzer in de Nederlandse politiek. Deze vrijheid is fel bestreden, hartstochtelijk verdedigd, fundamenteel verschillend geïnterpreteerd en toch onvoldoende benut' (p. 12).

Met het oog op het feitelijk functioneren van de grondwet merkt Sietsma op: 'Een alerte opstelling is op dit punt geboden. De grondwet heeft mede ten doel de burgers te beschermen tegen een te opdringerige overheid; de grondwet garandeert verworven rechten en aanspraken. Voortdurend zal de vraag gesteld moeten worden of aan de in de Grondwet vastgelegde onderwijsvrijheid recht wordt gedaan' (p. 13). De laatste zin suggereert dat het

der is wat die vrijheid zou moeten inhouden. Uit wat Sietsma zelf naar voren brengt, volgt naar onze mening evenwel dat dit zowel voor **als** na de onderwijspacificatie niet het geval is. Hij kan volgens ons dan ook niet zonder meer stellen, dat de Grondwet ruimte voor 'eigen' examens garandeert. Of er zulke garanties zijn hangt nainelijk af van de interpretatie van de grondwet. Ook de bewering dat de onderwijswetgeving op dit punt dus onterechte inbreuken heeft gepleegd op de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid is dus een specifieke interpretatie. In Nederland is het bovendien zo, dat de wetgever de grondwet interpreteert. Er is geen onafhankelijke toetsinstantie, die nagaat of de wetgever een juiste interpretatie lianteert. De wijze waarop de grondwet in Nederland wordt gehanteerd en geïnterpreteerd vertoont een dynamiek, waar we mischien niet altijd even gelukkig mee zijn, maar die tot doel heeft een bijdetijdse wetgeving te garanderen.

Dit betekent volgens ons tevens, dat verschuivingen in het duale karakter van de wetgeving, volgens Sietsma de kern van de pacificatiegedachte, niet zonder meer een aantasting van de vrijheid van onderwijs is.

Onterechte generale veroordeling

Dat een alerte opstelling nodig is, zal duidelijk zijn. Volgens Sietsma is deze er onvoldoende geweest: de 'omwikkelingen maken de vrijheid van onderwijs steeds meer tot een "gekooide vogel". Daar mag het bijzonder onderwijs zich niet hij neerleggen. De in de grondwet gegarandeerde ruimte moet uitgebuit worden. Dat is in het algemeen door het bijzonder onderwijs te weinig gedaan.' In de praktijk paste het bijzonder onderwijs zich volgens hem gedurig aan (p. 16).

Nu mag Sietsma wat ons betreft deze mening toegedaan zijn, voer ons is het echter de vraag of zijn argumentatie via de boeg van de schoolstrijd en artikel 23 van de Grondwet voldoende is. Op basis hiervan is naar onze opvatting een generale veroordeling van het gereformeerd voortgezet onderwijs, zoals Sietsma die verschillende malen uit, niet te rechtvaardigen.

Zowel de tijd voor als na de onderwijspacificatie van 1917, alsook de huidige tijd geven een zodanig bont beeld van wat onder de vrijheid van onderwijs verstaan zou moeten worden, dat we voorzichtig moeten zijn met generale veroordelingen.

Men zou nog op kunnen merken dat de tekst van de grondwet wel helder is, maar dat in de praktijk het artikel over de vrijheid van onderwijs in feite terzijde is gecchoven. Zo'n opmerking sou echter zowel vanuit de historie als vanuit het staatsrecht zijn te weerleggen.

Maar zoals gezegd, een discussie hierover leidt af van de kern. De thetische lijn zoal: die in dit artikel naar voren kwam, is belangrijker.

Daarom gaan we ook grotendeels voorbij aan tal van examen-technische zaken waar Sietsma de vinger hij legt. Er zouden meer en ook andere conclusies te trekken zijn uit

de uitgebrachte kritiek op de examens. (Zie rtelling 15 in dit artikel.) Daarvoor ontbreekt de ruimte. Wel handhaven we de conclusie dat Sietsma ten onrechte een generale veroordeling van het gereformeerd onderwijs uitpreekt. Er kunnen over een aantal zaken wel zorgen zijn; we betreuren het evenwel dat Sietsma zich al en toe zo negatief en denigrerend uitlaat. Zich op deze wijze negatief afzetten mankt voor ons zijn betoog, dat toch een positief pleidooi voor 'eigen' examens wil zijn. er niet sterker op.

J.S. van den Berg

* N a v.: S.J. Sietsma, *Identiteit en centrale examens*, Wezep 1991. Uitgegeven door Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen (LVGS) en Vereniging van Gereformeerde Onderwijsgesinden (GVOLK) in de serie *St. helen aan her Werk*, deel 14.

Uitgegeven in samenwerking met het Gereformeerd Pedagogisch Centrum (GPC), Postbus 151, 8090 AD Wezep. Aldaar te bestellen. Prijs f 9,50.

Deze maand in Magazine Kerk:

- De Wereldraad van Kerken en de Stasi: herhaling van struisvogelpolitiek?
- Portret van dr. Hans Jansen: theoloog na Auschwitz
- Verwijdert het Reformatorisch Dagblad zich van haar oorspronkelijke achterban?
- Hoort de dood weer bij het leven?

**Bel voor een
proefabonnement
(Kerk 3 maanden
voor slechts £ 7,50)
03420-10790**

'VLIEGEN OVER DE TOREN VAN BABEL'

Er zijn heel wat barrières te nemen als je als Koreaan aan de Theologische Universiteit in Kampen wilt promoveren. Je moet je de Nederlandse taal eigen maken, je moet kennis nemen van Engelse en Duitse literatuur, je moet de Bijbelse talen goed beheersen, terwijl bij studie van de patristiek ook kennis van het Latijn een vereiste is. Al deze taalbarrières heeft Jonggil Byun in de afgelopen 7 jaar promotiestudie genomen, wat door zijn promotor prof.dr. J. van Bruggen dan ook getypeerd werd als 'vliegen over de toren van Babel'. Byun promoveerde vorige week vrijdag op het proefschrift 'The holy Spirit was not yet'. Achtergrond van de dissertatie is de discussie die in theologisch Korea gevoerd wordt over het werk van de Heilige Geest.

Ook de promotieplechtigheid zelf bleek voor Byun een wedstrijd met taalhindernissen. Zijn proefschrift verdeelde hij in het Nederlands. Daarbij werd hij geconfronteerd niet het Duits dat hij in het Engels van zijn proefschrift heeft laten staan. Zo betreurden de hoogleraren Meijer en Ohnann het dat Byun regelmatig de term 'Heilsgeschiede' gebruikt. Is deze term niet teveel belast door het gebruik dat kritische Duitse theologen ervan gemaakt hebben? Byun zei in reactie hierop, een adequate Engelse term hiervoor niet gevonden te hebben. Maar in zijn proefschrift heeft hij wel (in tegenstelling tot de kritische theologie!) de voortgang benadrukt van het werk van dezelfde Geest die al in de oude bedeling werkzaam was.

Ook met het Grieks werd Byun tijdens de promotie nog weer geconfronteerd. In Joh.7,39 wordt gezegd dat de Heilige Geest er nog niet was. Byun laat in zijn proefschrift zien dat dit niet betekent dat de Geest vóór Pinksteren niet bestond maar dat Hij nog niet was gaan *wonen* in de gelovigen. Rij het Griekse werkwoord 'zijn' wordt door veel uitleggers een voorvoegsel gezet om uit de problemen te komen. De vertaling is dan dat de Heilige Geest nog niet *dichtbij* was. Byun maakte op een vraag van de Koreaanse hoogleraar dr. B.M. Lee (zelf ook een leerling van 'Kampen' en als afgevaardigde van het Seminary in Pusan speciaal voor de gelegenheid overgekomen) duidelijk dat hij dat een onjuiste methode vindt. Byun wil de tekst zelf laten spreken zonder die direkt dogmatisch te benaderen. Bovendien kun je zelf van de Heilige Geest in de oude bedeling niet zeggen dat Hij nog niet dichtbij was; Hij werkte alleen op een andere manier.

Heel duidelijk wordt in Johannes 14-16 over het werk

van de Heilige Geest gesproken. Dr. A.N. Hendriks vond dat Byun dit ten onrechte betreft op het werk van de Geest in *alle gelovigen* omdat Jezus hier spreekt tot *zijn discipelen*, met het oog op hun taak. Maar Byun gaf aan dat hij geen scherpe tegenstelling wil maken tussen de algemene en bijzondere werking van de Geest. Behalve Trooster en Wegwijzer van de discipelen te zijn, getuigt Mij (zo zegt Jezus in Joh. 14-16) ook van de Christus en overtuigt Hij de wereld van zonde, gerechtigheid en oordeel.

Byun heeft beslist niet de pretentie, in zijn proefschrift volledig te zijn. Hij maakte tijdens de promotieplechtigheid duidelijk dat zijn dissertatie niet meer dan een hulp-op-weg wil zijn, een *bijdrage aan* wetenschappelijk onderzoek. Vandaar ook dat hij bijvoorbeeld Jezus' doop in de Jordaan (Joh.1, 33) niet expliciet behandeld heeft bij zijn bespreking van Joh.7, 39.

Vlak voordat het 'hora finita est' klonk, vestigde drs. Haak de aandacht nog op een wat meer Koreaan de toespraak van Byun's proefschrift in een van de bijgevoegde stellingen: 'De snel afnemende belangstelling voor de *Minjung* theologie in Korea bij veranderende politieke en sociaal-economische omstandigheden bevestigt de mening dat zij geen vaste wortels had in de bijbel zelf.' Haak had o.a. berisping tegen deze *motivatie* van de kritiek op de *Minjung* theologie. Of een theologie al dan niet bijbels is, hangt gelukkig niet af van de steun die ze van mensen ontvangt.

Met het 'hora finita est' is ook bijna het tijdperk-Nederland voor de familie Byun ten einde, het land dat voor hen een 'tweede vaderland' is geworden. Volgende week hoopt dr. Byun met zijn gezin weer naar Korea te vertrekken, net als Jakob (aldus rector Te Velde) 'heel wat rijker dan u er 7 jaar geleden vandaan kwam. U hebt niet om een vrouw gewerkt maar wel om een hele kudde: de vele geestelijke bagage die u meeneemt naar Korea.'

Jan Meijer

CHRISTUS EN DE GEEST

De pneumatologie of de leer over de Heilige Geest behoort niet tot die onderdelen van de gereformeerde theologie, die het meeste aandacht gekregen hebben. Gelukkig verandert dit de laatste jaren. Toch blijft er nog veel werk te verzetten voor gereformeerde theologen. Daarom deed de Koreaan dr. Jonggil Byun een goede greep door een studie te wijden aan de verhouding tussen de komst van de Geest en de verheerlijking van Jezus, zoals daarover gesproken wordt in Johannes 7:39: 'Want de Geest was er nog niet, omdat Jezus nog niet verheerlijkt was'. Daarbij komen belangrijke vragen aan de orde: is er een heilshistorische voortgang in het werk van de Heilige Geest en zo ja, waarin bestaat deze voortgang dan?

De studie van Byun is exegetisch van aard. Centraal staat de uitleg van Johannes 7:37-39, waarvan een uitvoerige exegese geboden wordt. De auteur plaatst zijn verklaring tegen de achtergrond van wat door een aantal kerkvaders, Calvijn en enige gereformeerde theologen over de voortgang in het werk van Geest is gezegd. Er wordt zo heel wat ter sprake gebracht, maar Byun slaagt erin dat kort en helder te doen. Ik vind dat een knappe prestatie. Nergens wordt zijn betoog wijdlopijg.

In een breed opgezet derde hoofdstuk komt de schrijver bij het klokhuis van de appel: de uitleg van Johannes 39 in de kontekst van de verzen 37 en 38. Byun toont aan dat Christus de woorden van vers 37 en 38 gesproken heeft op het Loofhuttenfeest. Hij levert argumenten om in vers 37b-38a de traditionele punctuatie te blijven volgen en behandelt vervolgens het citaatprobleem in vers 38. Zijn conclusie is dat wij Ezechiël 47:1-12 als achtergrond mogen nemen.

Het betoog in hoofdstuk 3 loopt uit op de slotsom dat de Geest waarover in vers 39 gesproken wordt ('Want de Geest was er nog niet...'), niet de Heilige Geest in het algemeen is, maar de Heilige Geest die *na Pinksteren* rijke en overvloedige gaven schenkt aan de gelovigen.

Deze krachtige werking van de Geest was pas mogelijk nadat Jezus 'verheerlijkt' was, d.w.z. na zijn dood, opstanding en hemelvaart. Het is de geest die als een gave door Christus wordt verworven.

In een Conclusie die als laatste hoofdstuk funktioneert, benoemt de auteur dan nog nader de heilshistorische voortgang. Hij ziet deze in de overvloedige genade en gaven, die de Geest na Pinksteren aan de gelovigen schenkt en in het feit dat de Geest sedert Pinksteren is komen wonen in de gemeente. Zij is nu een tempel van de Geest.

Ik heb veel waardering voor het nauwkeurige exegetiseren van Byun. Ook met zijn typering van de heilshistori-

sche voortgang in het werk van de Geest kan ik het eens zijn.

Jammer echter vind ik het dat de auteur niet wat meer aandacht gegeven heeft aan het heilsordelijke werk van de Geest onder *de oude bedeling*... Byun schrijft: 'Moreover, we do not know precisely how the OT believers were related with the Holy Spirit, for it is not clearly stated in the bible (p. 103, noot 5), maar zo maak je je er toch makkelijk van af! Er is vanuit het Oude Testament (bijv. de Psalmen) hier wel degelijk iets over te zeggen. Op pag. 189 verwijst de auteur naar aanleiding van het woord 'ontvangen' in Johannes 7:39 naar wat Paulus in zijn brieven zegt over het wonen van de Geest in de gemeente. Ik mis hier een verwijzing naar Johannes 1:33 het belangrijke woord van de Doper: 'Op wie gij de Geest ziet nederdalen en op Hem blijven, deze is het, die met de Heilige Geest doopt'. Juist omdat Byun een bijdrage wil leveren aan het beter verstaan van de Geest in het Evangelie naar Johannes (vgl. p. 5), mocht een bespreking van dit woord niet ontbreken. Wanneer Byun dit woord meer bij zijn verklaring van vers 39 betrokken had, had hij het 'omdat Jezus nog niet verheerlijkt was' heilshistorisch nog meer kunnen doorlichten. Er wordt in het woord van de Doper een heilshistorisch verband gelegd, dat ik bij Byun helaas mis. De Doper verkondigt dat de Dräger van de Geest ook de Géver van de Geest is. Zo komt dit ook naar ons toe in de profetie van het Oude Testament.

Op pag. 193, 194 noot 16 geeft Byun het specifieke aan van wat in Johannes 14-16 over de Geest als *de Parakleet* wordt gezegd. Naar mijn inzicht staat dit specifieke in relatie met de taak van de *apostelen* als toekomstige getuigen van Christus. De Geest zal hen als de Geest der waarheid in de volle waarheid leiden. Het gaat hier om een bijzonder werk van de Geest, dat wij wel moeten onderscheiden van wat Paulus schrijft over het werk van de Geest in de harten en levens van gelovigen.

In Johannes 7:38, 39 nu gaat het over de Geest die de gelovigen zullen ontvangen, zoals Byun terecht stelt. Maar dan rijst de vraag: Is het wel juist dat de auteur op pag. 189 Johannes 20:22 en Handelingen 1:8 in één adem noemt met Handelingen 8:17; 19:2; Galaten 3:2? Horen de eerste twee teksten thuis in dit rijtje, wanneer het gaat om het ontvangen van de Geest door *gelovigen*? Wanneer wij het specifieke van wat in Johannes 14-16 over de Parakleet wordt gezegd, honoreren, dan lijkt me de conclusie van Byun aanvechtbaar: 'In this connection, the Holy Spirit mentioned in John 7:39 can best be understood as 'the Paraclete'...' (p.193). Ik maakte een paar kritische opmerkingen. Maar die komen niet in mindering op mijn

waardering voor wat Byun bied?. Ik vind hei een hele prestatie om je als Koreaan zo te verdiepen in de kerkvaders en de gereformeerde theologie. Dr. Byun heeft de ontwikkeling van een gereformeerde pneumatologie een stapje verder gebracht. Daarvoor mogen wij hem dankbaar zijn.

Zijn studie diende als proefschrift voor het verkrijgen van de doctorstitel aan onze Theologische Universiteit. Ik hoop dat deze studie met name ook de broederschap in Korea mag dienen.

A.N. Hendriks

N.a.v. Jonggil Byun, *The Holy Spirit was not yet. A study on the relationship between the coming of the Holy Spirit and the glorification of Jesus according to John 7:39*. Kampen 1992.

PERSCHOUW

Een 'niets'

'Als u warm wilt worden, moet u dicht bij het vuur staan. Als u nat wilt worden, moet u in het water duiken. Als u blijdschap, kracht, vrede en eeuwig leven begeert, moet u dicht naar datgene toegaan – misschien wel erin gaan – dat deze dingen bevat. (...) Ze zijn een machtige bron van energie en schoonheid, ontspringend vanuit het middelpunt der ware werkelijkheid. Wie dicht in hun nabijheid komt, wordt door het sproeiende water bevochtigd; wie zich verre houdt blijft droog. Als een mens eindelijk met God is verenigd, moet hij wel eeuwig leven. En als een mens van God gescheiden is, moet hij wel verdorren en omkomen.' Aldus C.S. Lewis.

Een mens is meer dan een biologisch wezen; hij is bestemd om geestelijk persoon te zijn. Christelijk gezien: hij mag leven door de Geest, die in de gelovige wonen wil. Wat stelt dit voor? Dat is de vraag die ligt achter het hedendaagse zoeken naar spiritualiteit, bij Christenen en niet-Christenen. Theo Buysman ziet wel iets in de Schriften van de joods-christelijke traditie, maar verwacht niet veel van het christendom. In *Hervormd Nederland* schreef hij:

Letterlijk 'niets'

Dorothee Sölle heeft eens geschreven dat hei op zich niet zo heilzaam en niet zo angstaanjagend is. Dit in onze cultuur de mensen massaal de kerken hebben verlaten en de christelijke godsdienst van zich afgeschud hebben. Angstaanjagend is hei wel, dat een zeer groot deel van die massa zich geen andere levensbeschouwing en geen andere spiritualiteit heeft verworven. Deze mensen zijn in spiritueel en levensbeschouwelijk opzicht letterlijk 'niets' geworden.

Aan dat proces van godsdienst laten vallen en kerkverlaten is een ander proces voorafgegaan en dat is misschien wel de grootste oorzaak van dat kerkverlaten. De joods-christelijke traditie als beweging en spiritualiteit, gericht op bevordering van men-

selijkheid en menswaardigheid, is in belangrijke mate in de afgelopen 2000 jaar een gesystematiseerde religie geworden. Binnen dit kader is het niet mogelijk uitputtend te behandelen, wat de kenmerken van een religie zijn en wat de consequenties zijn als een spiritualiteit bevriest en verwordt tot een religie of godsdienst. Voldoende in dit verband is te zeggen, dat een godsdienst de spiritualiteit of de ziel van een beweging verstikt. Godsdienst is een totalitair levensomvattend systeem, dat mensen en hun leven gaat overheersen en onderdrukken. De onmondig gehouden mens krijgt er een soort 'zekerheid' voor terug, die de indruk geeft, dat hierna de fundamentele levensonzekerheid kan worden uitgehouden tot in de dood.

De ethiek die in zo'n godsdienst ontstaat is van haar levengedende, inspirerende en motiverende ziel, verwordt in zo'n godsdienst tot een geheel van regels, wetten die onderhouden moeten worden op straffe van dood en hel: onderhouding geeft leven en hemel. De motivatie van de ethiek komt dus geheel van buiten de regels en is er niet de basis en de bron van. Je zou haast zeggen, dat die regels net zo goed anders hadden kunnen zijn. Maar omdat ze nu eenmaal zo zijn, moet je ze onderhouden, want anders krijg je straf. Het ligt voor de hand, dat een volk dat mondig wordt, zich oitdoet van een godsdienst die deze mondigheid in de weg staat; zeker als die godsdienst zich ook nog kleedt in de beelden van een wereldbeeld dat achterhaald is en zich zelfs soms nog baseert op dat achterhaalde mens- en wereldbeeld.

Wat dan overblijft, is een ethiek die al leeg was, zonder spiritualiteit: die niets meer is dan een systeem van regels, die steeds meer als willekeurig overkomen. Welnu, ethiek zonder spiritualiteit verliest haar motiverende kracht. Dit zal voldoende bekend zijn.

Daar komt bij, dat de van buiten komende sanctie of beloning ook nog vervalt, als die drukkende, dode en achterhaalde religie wordt afgeschud.

En dan hebben we nog slechts een geheel van geboden en verboden, een systeem van driekijdige verplichtingen met als enige motivatie, dat de maatschappij je soms kan straffen, als je betrapt wordt. De Romeinen hadden in hun recht al het rechtsfilosofische principe, dat de mens rechten zo breed mogelijk mag interpreteren en dat hij lasten en verplichtingen zo klein en zo licht mogelijk mag proberen te houden.

Een 'niets'

En zo treffen we steeds meer mensen aan die geburen en getogen zijn in een samenleving, die steeds meer leeft zonder levensbeschouwing, zonder spiritualiteit. Het is een maatschappij die geestelijke vorming voor haar jeugd in de gezinnen en met name in het onderwijs beschouwt als een hobby voor achtergebleven mensen. Het is een samenleving die steeds meer een lijkzaam individualisme propageert, schijnbaar zonder te beseffen dat mensen alleen maar mensen kunnen worden en zijn te midden van mensen.

Als je zo opgroeit, als een ware 'niets' in spiritueel opzicht te midden van zo'n verzameling van losstaande individuen, wat let je dan nog om alles wat je verhindert te leven zoals jij op dit moment toevallig wilt, uit de weg te ruimen?

(...)

Ik sluit mij aan bij hen die er van overtuigd zijn, dat een van de diepste noden van onze cultuur de nood aan spiritualiteit is. Voor mij is die nood ook, waarschijnlijk niet de enige maar wel de diepste oorzaak van veel criminaliteit en mensen kwetsende gedragingen en nalatigheden. Voor mij is die nood ook naast angst en moedeloosheid een belangrijke oorzaak 'van de stilte rondom de steekpartijen'. Hoe zou je zonder levende spiritualiteit nog je angst en moedeloosheid kunnen overstijgen en wer-

kelijk menselijk en menswaardig kunnen kiezen?

Van de overheid en van alle maatschappelijke groeperingen zou ik willen verwachten, dat in en buiten het Onderwijs spirituele vorming met geld en energie wordt gestimuleerd.

Op welk soort spirituele vorming doel ik dan! Dai kan vorming in elke spiritualiteit zijn, die uit is op bevordering van humaniteit.

Godsdienst een verward systeem, dat overheerst en onderdrukt? Een sta-in-de-weg voor humaniteit? Wie levend gelooft, kan dit niet beamen. Hij weet zich verbonden niet God en zijn geloof werkt dynamisch in zijn leven. Het is de ziel die de dragende kracht is van de vormen waarin hij zijn Heet dienen mag. De tegenstellingen van de heer Buysman zijn dan ook vals. Maar zijn roep om spiritualiteit spreekt zeker aan. Zijn taxatie, dat wie de christelijke godsdienst 'vrij zich afgeschud hebben' tot een 'niets' worden, is onthutsend, maar juist. Ze doet denken aan Psalm 115 : 8: 'Wie hen (de afgoden) maakt, zullen worden als zij' en 2 Koningen 17 : 15: 'Zij hadden achter de ijdelheden aan gelopen, zodat zij tot ijdelheid werden'.

Wezenlijk leven kun je alleen maar in verbondenheid met God. En wie van God gescheiden is, moet wel verdorren en omkomen, zei Lewis.

Daarom schiet na zijn scherpe taxatie de remedie die de heer Buysman aanwijst te kort. Willen we echt geestelijk leven, dan is niet alles wat spiritualiteit heet daarvoor genoeg. Ten diepste is onze humaniteit immers alleen dan gered, wanneer we ons door de Geest van God laten vormen tot het beeld van Christus.

'Onze dagen schreeuwen om analyse'

Spiritualiteit rankt ook je functioneren in de samenleving. Direct na de Tweede Wereldoorlog werd het tijdschrift *Wending*, maandblad voor Evangelie en cultuur opgericht. Sterk Barthiaans gestempeld wilde het de kerk up to date maken en openbreken. De naam van dr. C.J. Dippel (Kerk en wereld in de crisis) is aan vele jaargangen van het blad verbonden. Decennia lang werd het beheerst door de traditie van de zogenaamde rooie dominees, als W. Banning, die wilden doorbreken naar een christelijk socialisme.

Eind vorig jaar hield het blad op te bestaan. In het laatste nummer werd met weemoed omgezien.

Paul Kraemer, die redactielid was van 1970 tot 1980, voelt zich van het geïnstitutionaliseerde christendom van de kerken ver verwijderd. Maar de manier waarop hij bezig is ~kan nooit losgedacht worden van zijn band met de Bijbel, zegt hij. Hij betreurde het dat het blad moest stoppen. Eigenlijk is er juist nu behoefte aan 'een nieuwe culturele revolutie'.

In dezelfde geest uit zich Karl Derksen, lid van de redactie van 1972 tot 1991. Hem heeft vanaf het midden der zestiger jaren de verwevenheid van godsdienst en maatschappij beziggehouden. In dat verband schreef hij over

de verhouding van evangelie en revolutie.

Aan het eind van een interview met hem lezen we:

Eigenlijk zoïen een blad als *Wending* hoogst noodzakelijk zijn op dit moment in Europa.

De vraag naar bezinning is de laatste jaren al groeiende. Ik denk dat door de laatste ontwikkelingen in de wereld, Europa die met name de Sovjetunie, naast politieke, maatschappelijke en zingevingsvragen, voor veel mensen de vraag van belang is: 'Hoe zit het eigenlijk allemaal in elkaar?' Wat is dat voor een gekke maatschappij waarin van vandaag op morgen, zich zulke fundamentele veranderingen kunnen voordoen. Er komt een nieuwe belangstelling in maatschappelijke en politieke vraagstukken, anders dan in de zestiger jaren. Toen hadden we meer de op engagement gerichte betrokkenheid, je wilde strijdbaar zijn en dat tegelijkertijd funderen. Op dit ogenblik is het niet de strijdbaarheid, maar gewoon: ik wil het eerst eens doorzien. Hoe zit het in elkaar. Ik kan het niet meer volgen. Ook zelfs mensen die heel goed thuis zijn in de theorie van het kapitalisme en van het marxisme. Daar hadden we toch helemaal niet op gerekend, noch de een noch de ander. Dus behalve de zingevingsvragen is ook de vraag naar: hoe zit het eigenlijk in elkaar? Daar heb je scholingsplekken voor nodig. Er zijn steeds meer mensen die samen-scholen. Vroeger vonden uit Oost-Europa willen gewoon met ons uitwisselen om zich te realiseren wat er gebeurt, snap jij het nog? Voor al deze dingen zou je het blad *Wending* nodig hebben. Ik kan ontzettend veel redenen opnoemen waarom het blad moet blijven voortbestaan. Maar in feite loopt het allemaal anders.

Wending zou dus moeten blijven bestaan, want het heeft nog een heleboel te bieden, juist in deze tijd?

Ja en zelfs nieuwe dingen, ik noemde er al een paar, de noodzaak van scholing, reflectie, het doorzien is alleen maar groter geworden. Dat konden we ook niet welen. We dachten dat we de wetmatigheden wel zo'n beetje doorlinden in de Europese samenleving. We wisten dat er twee blokken waren, die blokken zouden misschien naar elkaar toe kunnen groeien, het nieuwe denken van Gorbatsjev was nog te volgen, maar wat het allemaal oproepen heeft en wat zich aan dagelijkse veranderingen voordoet, daar loopt het een beetje vast. Je ziet het ook in de kranten en weekbladen, die lopen zo achter de feiten aan, je durft al bijna geen commentaar meer te geven.

(...)

Wending is na de Tweede Wereldoorlog ontstaan vanuit de behoefte om de tekorten van de tijd beter te verstaan en er evangelisch op in te spelen. Een kleine halve eeuw was dit blad een plek van analyse en dialoog. Om die analyse en dialoog schreeuwen onze dagen. Maar *Wending* moet verdwijnen. Ik blijf met die paradoxale situatie zitten.

Analyse en taxatie van de situatie waarin wij en onze medemensen verkeren tegen het eind van deze eeuw: bezinning op wat ons in die situatie te doen staat en aandacht voor de zingevingsvragen waarmee velen bezig zijn: ook iets voor ons?

G.J. van Middelkoop